

KÖZMŰVELŐDÉS- KUTATÁS

MB
91.270

Kulturális Minisztérium
Tudományos Koordinációs Bizottság

BRYAN LUCKHAM – KAMARÁS ISTVÁN

OLVASMÁNYVÁLASZTÁS MANCHESTERBEN ÉS
MISKOLCON

(SZOCIOLÓGIAI VIZSGÁLAT ANGOL ÉS
MAGYAR KÖNYVTÁRHASZNÁLÓK KÖRÉBEN)

BRYAN LUCKHAM – KAMARÁS ISTVÁN

OLVASMÁNYVÁLASZTÁS MANCHESTERBEN
ÉS MISKOLCON

(SZOCIOLÓGIAI VIZSGÁLAT ANGOL ÉS
MAGYAR KÖNYVTÁRHASZNÁLÓK KÖRÉBEN)

Budapest
1980.

Kiadja a KM Tudományos Koordinációs Bizottsága megbízásából
a Könyvtártudományi és Módszertani Központ

Felelős szerkesztő: Kamarás István

Felelős kiadó: Vitányi Iván

Lektorálták: Arató Antal

Simon Zoltán

ISSN 0139-1151

ISBN 963 521 008 6

Országos Széchényi Könyvtár

Készült 1980 októberében 1000 példányban,
a Magyar Hirdető békéscsabai nyomdaüzemében,

Békéscsaba, Jókai u. 16.

Nyomdavezető: Rozsos Ferenc

MB 91.270

T a r t a l o m j e g y z é k

1. Kutatásunk céljáról és módszeréről	1
2. Az olvasmányválasztást meghatározó tényezőkről . . .	3
3. A könyvtárhasználat módját közvetlenebből meghatározó tényezők	5
4. Olvasási és olvasmányválasztási szokások	6
a/ Az olvasásra fordított idő	6
b/ Az olvasás intenzitása	8
c/ Értesülési források	11
5. Az olvasás és a társas kapcsolatok	13
6. Módszertani megjegyzések az olvasói elvárások és az olvasói élmények vizsgálatához	18
7. Szerzők, címek, témák	21
8. A választás tudatossága	27
9. Az olvasmány mint cél és eszköz	31
10. Aktiv és passzív olvasás	39
11. Az olvasás fókuszpontja	44
12. Egyetemes és részleges olvasás	47
13. Belső világ, külső világ	50
14. Az olvasás hatása az idő függvényében	54
15. Összegező megjegyzések és következtetések	56

1./ Kutatásunk céljáról és módszeréről

"Tetszett", válaszolja az olvasó kérdésünkre, amikor viszszahozza az A legyek ura, az Olaszországi utikalauz és a Barkácsgépek című könyveket. Nyilvánvaló, hogy ez azonosnak tűnő "eredmény" több szempontból is igen eltérő lehet. Olyan regényeknél, mint az A legyek ura, a legritkább esetekben találunk száz "tetszett" /de akár száz "nagyon tetszett" vagy "nem tetszett" /között is tiznél több egyformát. Olyan olvasmányok minősítésénél, mint az Olaszországi utikalauz vagy a Barkácsgépek, jóval több hasonló "tetszett" és "jó volt" akad. A magyarázatot keresve az olvasás eredményétől az olvasás előzményeihez vezetnek a nyomok. Hogy az olvasmány megfelelt-e, hogy jó volt-e a választás, erre az "amit várt" és az "amit kapott" összevetése válaszolhat. A "jól tudtam használni", a "megtudtam belőle" válaszok viszonylag egyértelműek, a "persze, hogy tetszett, én csak jó regényeket olvasok", a "tetszett, bár nem értettem egyet az íróval" válaszok már jóval áttételesebbek.

Ha a közművelődési könyvtár szerepét vizsgálva válaszolni akarunk olyan kérdésekre, hogy "Hiányozna-e a könyvtár, ha nem lenne?", "Neveljen vagy szolgáltasson a könyvtár?", "Egyetemes legyen-e a könyvtár, vagy előnyben részesítse-e színvonalas használók igényeit?", akkor nem elegendő a "tetszett" és a "nem tetszett" szavazatok összeszámolása, mert nem tudjuk, hogy mire akarták használni, és hogy milyen eredménnyel használták őket. Az sem elegendő, ha csak azt a kérdést tesszük fel, hogy elégedett-e az olvasó a könyvtárral, ismerni kell ugyanis az olvasó könyvtárképét, mércéjét, az olvasó konformitását, tapintatát, kritikai érzékét. A szépirodalmi művek olvasói megítélésénél azt tapasztalhatjuk, hogy a "nem tetszett" válaszok aránya magasabb a képzeteknél és a fiatalabbaknál /és Magyarországon magasabb a műszaki értelmiségieknél, mint a pedagógusoknál/.

Feltételezhető, hogy a könyvtárral kapcsolatos elégedetlenséget és kritikát kifejező válaszok legalább annyit árulnak el az olvasóról, mint a könyvtárról. A nyomok az olvasás előz-

ményeihez vezetnek: az indítékokhoz, a konkrét olvasmány megkeresésének és kiválasztásának módjához. A döntést kell tehát nagytő alá tenni, és a döntés előtörténetét is tanulmányozni kell. Sok mindent elárulhat a "tetszett" válasz után feltett "Miért tetszett?" kérdésre adott válasz, ám sokkal többet tudhatunk meg az olvasás és a könyvtárhasználat eredményéről, ha a könyv kiválasztása után, olvasása, használata előtt megkérdezzük, hogy "Mit vár ettől a könyvtől?" és hogy "Miért éppen ezt választotta?". Ezeket a kérdéseket tettük fel az angliai /Manchester/ és három magyarországi város /Budapest, Miskolc és Kaposvár/ közművelődési könyvtáraiban, az olvasási és könyvhasználati szokásokra vonatkozó más kérdések társaságában, 1977-ben és 1978-ban. A kutatás alapelveit és módszereit Bryan Luckham dolgozta ki, budapesti tartózkodása idején közösen igazítottuk kérdőívének kérdéseit a magyarországi viszonyokhoz. Az adatok értelmezését párhuzamosan végeztük. A városi közművelődési könyvtárt használókat Angliában egy 210 fős és egy 183 fős, Magyarországon egy 274 fős minta képviselte. Hogy az angol könyvtárhasználókat két minta képviseli, annak az az oka, hogy az angol kutatás két részletben folyt, tehát nem ugyanazok válaszoltak az olvasási szokások iránt érdeklődő zömmel zárt és az olvasás célját, eredményét vizsgáló nyitott kérdésekre.

A három minta összetétele így fest:

	angol minták		magyar minta
férfiak	101	70	139
nők	109	13	135
20 éves és fiatalabb	18	19	66
21 - 25 éves	33	22	55
26 - 35 éves	57	53	60
26 - 45 éves	45	37	38
46 - 55 éves	33	24	24
56 - 65 éves	19	19	20
65 évesnél idősebb	5	9	17

segédmunkás	10	5	7
betanított munkás	40	17	33
szakmunkás	42	16	51
diploma nélküli szellemi dolgozó	62	61	52
értelmiségi	32	58	39
tanuló	21	15	70
nyugdíjas, htb.	3	11	24
összesen	210=100%	183= 100%	274=100%

2./ Az olvasmányválasztást meghatározó tényezők

Az "objektív és szubjektív" tényezők felosztása nem szerencsés, hiszen az ugynevezett szubjektív tényezők legtöbbje a szocializáció folyamán bensővé vált objektív tényező, Nem igen fordul elő, hogy valakinek megvan "objektív" a lehetősége arra, hogy olvasson, de "szubjektív" nincs kedve olvasni, ugyanis ez a "szubjektív nincs kedve" nem csupán lélektani tényezőkkel, nem csupán a személyiséggel, hanem értékrendbeli, életmódbeli tényezőkkel: szokásokkal, csoportnormákkal, a "körülményekkel" is magyarázható. Az "objektív-szubjektív" felosztás helyett két nézőpontot javasolok: az egyénét és a társadalomét./Természetesen kiegészíthetők lehetnének harmadikkal, negyedikkel, ötödikkel is: különböző társadalmi csoportok, a különböző szubkulturák, a különböző korszakok, a különböző társadalmi rendszerek nézőpontjaival is./ Az "országos átlag" és Átlag Lajos műveltsége a műveltségnek mint az olvasást befolyásoló tényezőnek kétféle nézete. Átlag Lajos olvasói státuszának minőségét és minőségét meg lehet becsülni az "országos átlag" ismeretében is, de nyilvánvalóan sokkal jobban Átlag Lajos műveltsége akapján. Mivel a műveltség szerepelt ebben a példányban, nem árt valamit tisztázni: az iskolai végzettség helyét az olvasás esélyét meghatározó tényezők sorában. A magyar szakiroalom legelsőként vagy a legelső között szokta említeni az iskolázottságot a munkamegosztásban elfoglalt hely /a foglalkozás/ mellett. Az iskolai végzettség nem igazán "független változó", hanem csak jól használható mutatója /mert "nagysága" az elvégzett osztályok számában "mérhető"/ a műveltségnek, a munkameg-

osztásban elfoglalt helynek, a társadalmi helyzetnek, de valamennyinek csak egyik mutatója. A munkavégzés jellege és a végzett munka fajtája a legfontosabb tényezők közé tartoznak, ugyanis az ember a legtöbb esetben nem csak úgy általában, hanem valamihez olvas.

Természetesen sok ember nemigen tudna mihez olvasni, ha csupán napi munkájához lehetne, szabadna hozzáolvasni. A munkatevékenységeket már csak ezért is ki kell egészíteni a többi tevékenységgel, a közéleti tevékenységekkel és a szabadidő-tevékenységekkel. Ugy is lehetne fogalmazni, hogy az olvasást és az olvasmányhasználatot az össztársadalmi és az egyéni tevékenységek rendszere határozza meg. Igenám, de bizonyos tekintetben a munka, az alkotás, a tevékenység nemcsak ok, hanem okozat is, amelynek mozgatója az életmód, valamint az értérend, amely mozgatója is, mozgatóttja is az életmódnak, amelyben központi vagy mellékes helyet foglalhat el a munka, az alkotás, a szórakozás. Ugy érzem, könnyen belátható, hogy az olvasást meghatározó egyes tényezők helyett bonyolult képlettel leírható tényező-ötvözetről kell beszélni. Ebben a tényező-ötvözetben fontos szerepe van a térnek és időnek: ugyanis az olvasáshoz - mint minden tevékenységhez - megfelelő hely /külön szoba, íróasztal, karosszék, csend/ és idő /az olvasás számára felszabadított idő/ szükséges. Fontos, és még alig tanulmányozott összetevője az olvasás terének és idejének a tevékenységek sorrendje és a tevékenységek átfedése. Elég csak arra gondolni, hogy milyen tevékenységek mögé kerül, milyen tevékenységek közé szorul az olvasás, hogy ki milyen tevékenységeket halaszt el olvasás és milyeneket egy tévé-nézés miatt. Ma már az általánosan elterjedt háttér-rádiózás mellett a háttér-tévézés is egyre gyakoribb. "Háttér-olvasásról" már csak azért sem lehet beszélni, mert jóval nagyobb erőfeszítést kívánna, mint a másik kettő, de a villamoson utazó és a csendes zugba visszavonuló olvasó tevékenysége mégis külön-külön kategóriába sorolandó tevékenység.

A nem és az életkor is fontos szerepet játszik, és döntő szerepe lehet a személyiségnek, fiziológiai állapotának, készségeinek, vagyis a biológiai és a lélektani tényezőknek is. A tevékenységek rendszere nagy részben átfedi, de nem foglalja magában egészen az emberi kapcsolatok rendszerét /amelyet természetesen a társadalmi pozíció, az értékrendszer és az életmód, valamint a személyiség is meghatároz a gazdasági tényezőkön kívül/. Az olvasási kultúrának is megvannak a vélemény irányítói, a legtöbb olvasónak ebben a tevékenységében is akad tanácsadója. Az emberi kapcsolatok rendszerében kitüntetett helye van az olvasás esetében is a családnak, mint a szocializáció alapvető intézményének. A család ebben az összefüggésben olvasást előidéző vagy akadályozó tevékenységek mozgatója, az olvasás tere, az olvasó irányítója, családi könyvtár alapítója és gyarapítója.

Felfogható az olvasás mint a társadalmi folyamatok egyik szerényebb jelentőségű, de mással pótolhatatlan és olykor főszerepekhez jutó alrendszerként is. Ebben a felfogásban az olvasást és olvasmányhasználatot befolyásoló tényezők sorában szerepeltethető az olvasmánykinálat /az olvasmány formájában megjelenő értékek jelenléte/, az olvasmányközvetítés /az "olvasmánycsatornák", köztük a könyvtár is/, az olvasás társadalmi tekintélye /presztízse/. Mint másodlagos, de az olvasást és olvasmányhasználatot közvetlenül befolyásoló tényezőt kell kiemelni az előbbi tényezők hatására kialakult olvasási készséget /technikát/ és az olvasási szokásokat /olvasói izlést, olvasói érdeklődést, olvasói viselkedést/.

3./ A könyvtárhasználat módját közvetlenebbül meghatározó tényezők

A könyvtárhasználat módját /elterjedtségét, intenzitását, tartalmát és módszerét/ az olvasást és olvasmányhasználatot befolyásoló tényezőkön kívül a tevékenységhez és az intézményhez kapcsolódó sajátos /önmagát "belülről" meghatározó/ tényezők szerepével is számolni kell. Ezek két csoportra oszthatók, az egyik tényező-csoport az ellátottság, a másik a szokások nevet

kaphatná. A könyvtárhasználat elterjedtségét, módját és színvonalát természetesen az is alapvetően meghatározza, hogy hol vannak és honnan hiányoznak a könyvtárak, hogy mi van és mi nincs a meglévő könyvtárakban, hogy mikor vehetők igénybe szolgáltatásaik, hogy milyen a könyvtárosok képzettsége és embersége, hogy milyen a könyvtár külső és belső képe, hogy milyen tevékenységeket fogad be és kezdeményez a könyvtár, hogy milyen az "olvasáspolitikája". Az ellátottsággal egyenrangú tényező-együttes a könyvtárhasználati szokások, benne foglalva egyszerre mint ok és okozat a könyvtárról alkotott kép. /Természetesen ez is két nézetben: a társadalom és az egyén könyvtár-képe./

"Megfeszülhet a jó könyvtáros, ha környezetében nincsen becsülete a könyvtárnak, ha nem kap elég anyagi támogatást, ha passzívak az olvasók", hallani gyakran könyvtárosoktól. Ötven Somogy megyei község példája a kivételek közé utalja azokat az eseteket, amikor három tényező, a könyvtáros személye, a könyvtár ellátottsága és a működés között nincs hármas pozitív vagy hármas negatív kapcsolat. Azt tapasztalhattuk ugyanis, hogy ugyanabban a faluban található a jó könyvtáros, a jól ellátott könyvtár és a jó eredmény és a legtöbb esetben egy helyre került a gyengén eleresztett könyvtár, a gyatra könyvtáros és a gyenge eredmény. A jó működési feltétel és a jó működés együttjárása jóval könnyebben magyarázható, mint a gazdag könyvtár és az emberségben és szaktudásban gazdag könyvtáros "egymásra találása", ám ötven eset tanulmányozása alapján úgy tűnik, hogy az "akinek van, annak adták" elv ezen a területen is érvényesül, ha nem is kizárólagos érvénnyel, de mint meggyőzően érvényesülő tendenciaként.

4./ Olvasási és olvasmányválasztási szokások

a./ Az olvasásra fordított idő

A "Becslése szerint a múlt héten mennyi időt töltött könyv-olvasással munkájával kapcsolatban? társadalmi megbízatásaival kapcsolatban, tanulmányaival kapcsolatban, szórakozás és pihenés

céljából?" kérdés Magyarországon használhatatlannak bizonyult. Ez a kudarc is egyik eredménye kutatásunknak, ugyanis egyik mutatója az olvasási kultúrának az olvasókban kialakuló torz kép az olvasásra fordított időről. Mi lehet annak az oka, hogy a városi közművelődési könyvtárakat használó magyar olvasók a valóságosnál kétszer-háromszor nagyobb könyvolvasásra fordított időről számolnak be? A kérdező tudatos megtévesztésével - sok hasonló kutatás tapasztalatai alapján - nemigen lehet számolni. A torzulást magyarázó tényezők közül a két legfontosabbnak az idő érzékelését és az olvasás presztízse és gyakorlata közötti ellentmondást tartom. Tapasztalható, hogy Magyarországon az emberek másképpen kezelik az időt, amikor a ráfordított idő-mennyiséggel kell érzékeltetni egy-egy tevékenység fontosságát, és másképpen, amikor - egy időmérleg vizsgálat keretében - az elmúlt nap 24 órájával kell elszámolni. A napot negyedórákra felbontó időmérleg módszerrel Halász László és Nagy Attila ^x 1974-ben kb.6 órában állapíthatta meg az egy hét alatt olvasásra fordított időt, a mi vizsgálatunk magyarországi kérdezetteknek becslései alapján átlagosan 16 órát könyvelhetünk el. Feltehetően a valóságos töredék-órák, félórák, negyedórák egész órákká idealizálódtak. A másik, a talán fontosabb szerepet játszó tényező szerepének tanulmányozásánál három szférát kell külön megvizsgálni: a valóságot /mennyi időt fordít olvasásra/, a vágyak világát /mennyit szeretne/ és a normák rendszere /milyen fontosságot tulajdonít az olvasásnak./ Magyarországon ma a felnőtt lakosság háromszor akkora időt fordít tévénézésre, mint olvasásra és tanulásra, a tevékenységek rangsorolásában viszont általában egymás mellett, az élen áll az olvasás és tévénézés.

x/

Halász László - Nagy Attila: Hatásvizsgálat könyvtárban.
Bp. 1977. NPI.

b./ Az olvasás intenzitása

Van még egy döntő bizonyíték^x amellelt, hogy a heti 16 óra a valóságos 5-6 óra felnagyítása:

	könyvolvasásra fordított idő /egy héten/	az elolvasott könyvek száma /egy hónap alatt/
angol könyvtárhasználók	6,7 óra	5,2
magyar könyvtárhasználók	16,4 óra	5,4

A négy adat közül nyilvánvalóan a 16,4 óra a nem valóságos.

Az előbbi táblázatból az is kitűnik, hogy csupán elhanyagolható különbség van az angol és a magyar könyvtárhasználók által egy hónap alatt elolvasott könyvmennyiség között, és ha külön megvizsgáljuk a szépirodalmi és az ismeretközlő művek olvasásának arányát, valamint azt is, hogy hogyan fest a teljes egészében elolvasott és csak részben olvasott könyvek aránya, jellegzetes eltérések tapasztalhatók:

	egy hónap alatt végig olvasott legalább egy	Angliában /N=210/	Magyarországon /N=274/
szépirodalmi művet		59 %	85 %
ismeretközlő művet		46 %	57 %
részben olvasott, felhasznált legalább egy			
szépirodalmi művet		30 %	30 %
ismeretközlő művet		54 %	40 %
csak szépirodalmi művet olvasott vagy használt		24 %	32 %
csak ismeretközlő művet olvasott vagy használt		29 %	9 %
egyetlen könyvet sem olvasott végig		21 %	7 %

^x Még egy érv szól a magyar válaszadók jóhiszeműsége mellett: az olvasásra fordított időre vonatkozó kérdést megelőző három kérdés az utóbbi hónapra vonatkozott, feltehető, hogy jó néhányan elfelejtettek átváltani az egy hetes időszakra.

Az egy főre jutó elolvasott könyvek arányát és ezt a táblázatot szembeesítve azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az angol könyvtárhazználók valamivel kevesebben olvasnak, de többen használnak könyveket, mint a magyarok. A könyveket végigolvasók Angliában kisebb köre intenzívebben, azaz többet olvas, mint a magyar könyvtárhazználók nagy többségét kitevő körhöz tartozó olvasók. Az ismeretközli és a szépirodalmi művek olvasásáról az egy főre jutó olvasmányok és használt könyvek számának ismeretében lehet csak reális képet alkotni.

Egy hónap alatt	Könyvtárhazználók	
	Magyarországon /N=274/	Angliában /N=210/
végigolvasott könyvek		
szépirodalom	3,6	2,8
ismeretközli	1,8	2,4
részben olvasott könyvek		
szépirodalom	0,8	2,0
ismeretközli	1,6	4,6

Mind az ismeretközli könyvek olvasása, még inkább haszná-lata jóval inkább jellemző az angol, mint a magyar olvasóra. A mélyebben gyökerező, az intenzívebb és a gyakoribb könyvhazznál-latra a "részben olvasott" ismeretközli könyvek jóval nagyobb aránya utal. Nem állíthatjuk, a "részben olvasott" kategóriánk kikezdzhetetlen. Zárt kérdésünk így szólt: "részben olvasta; csak keresett benne valamit", tehát a valamihez felhasznál-t könyvön kívül a még be nem fejezett és az abbahagyott olvasmányokra is gondolhatott az olvasó. Sajnos, nem tudjuk, hogy milyen arányban szerepel a "részben olvasott könyvek" között ez a három, meg-lehetősen különböző altípus. A "részben olvasott" ismeretközli mű-vek nagyobbik része bizonyára eszközként használt könyv. A "rész-ben olvasott" szépirodalmi művek között Magyarországon elsősorban a még be nem fejezett regények, ritkább esetben verseskötetek, még ritkább esetben abbahagyott regények, még ennél is ritkább esetben novelláskötetek szerepelnek. /Ebben a tekintetben ugyan-csak jelentős különbségek lehetnek angol és magyar olvasók kö-zött./

További jellegzetes eltérésre utal a nők és férfiak olvasmányszerkezete közötti eltérés. Angliában a szépirodalom, Magyarországon az ismeretközlő könyvek olvasása a választóvonal.

Egy főre jutó olvasmányok száma

Egy hónap alatt végig elolvastak legalább egy	Magyarország		Anglia	
	férfiak	nők	férfiak	nők
szépirodalmi művet	3,6	3,5	2,6	2,9
ismeretközlő művet	2,4	1,3	2,4	2,4
"részben olvastak" legalább egy				
szépirodalmi művet	0,6	1,0	1,6	2,3
ismeretközlő művet	1,6	1,7	4,7	4,4

Nem feledve azt, hogy a férfiak és a nők ismeretközlő olvasmányainak összetétele nem azonos, kimondhatjuk, hogy az ismeretet közvetítő "olvasmánycsatorna" használatában Angliában nem tapasztalható olyan kirívó egyenlőtlenség, mint Magyarországon, valamint azt is, hogy a könyvhasználat Angliában mindkét nemnél, Magyarországon - kis túlzással - egyiknél sem jellemző olvasási szokás.

Érdemes megvizsgálni a különböző társadalmi rétegek könyvhasználatának mértékét a "részben olvasott" ismeretközlő könyvek alapján:

Az egy hónap alatt "részben olvasott" ismeretközlő művek egy főre jutó száma

	Magyarországon	Angliában
értelmiségiek	2,5	6,5
adminisztrátorok	1,6	4,3
szakmunkások	0,8	3,2
főiskolások és egyetemisták	4,8	7,0

Még az angol szakmunkásokkal sem állanak azonos szinten a magyar értelmiségiek ebben a tekintetben, nem is beszélve a magyar szakmunkásokról, akik légszerte kevesebb ismeretközlő könyvet vettek kézbe, mint angol "szaktársaik".

Jól érzékeltetik a magyar és az angol olvasási szokások különbözőségét a Sajtó-olvasási szokások is. Sem a napilap olva-

sók aránya, sem a napilap olvasásra fordított idő nem különbözik lényegesen, de a napilap olvasás rendszeressége, intenzitása már igen; a magyar könyvtárhasználók 79, az angol könyvtárhasználók 90 %-a nyilatkozott úgy, hogy rendszeresen olvas napilapot. Ha a sajtóolvasás tartalmát akarja összehasonlítani, és csupán az olvasott sajtótermékek összetételét vizsgáljuk - mellőzve a lapok tartalmának elemzését és a különböző témájú írások olvasottságának vizsgálatát - nem könnyű az olvasáskutató feladata. Magyarországon és Angliában eléggé különbözik a lapok és folyóiratok kínálata. A városi közművelődési könyvtárakat használó magyar olvasókat képviselő minta négyötöde olvas rendszeresen képeslapokat, /elsősorban a Nők Lapját/, kétötöde népszerű ismeretterjesztő lapokat /elsősorban az Élet és Tudományt/, egyötöde irodalmi és művészeti lapokat, folyóiratokat, egyhetede társadalomtudományi folyóiratokat. A kérdezetteknek egytizede sem /csak 7 %-a/ olvassa rendszeresen a Rakéta regényujságot. Az angol könyvtárhasználók kisebb része olvas rendszeresen általános profilu képeslapokat, irodalmi lapokat és társadalomtudományi folyóiratokat, de nagyobb része olvas rendszeresen egészségügyi, családi, nevelési, vallási témájú lapokat és divatlapokat, mint a magyar könyvtárhasználók.

c. / Értesülési források

Az egy hónap alatt elolvasott és használt könyvek mindkét országban átlagosan 2,2 forrásból származnak. Nagyon hasonló a könyvet vásárlók aránya is: Magyarországon a kérdezettek 57, Angliában 59 %-a. Magyarországon csak 7 %, Angliában több mint kétszer ekkora azoknak az aránya, akiknek az elmúlt havi olvasmányai között nem szerepelt könyvtári könyv. Az angliában intenzívebb kapcsolatrendszerre utal az a tény, hogy ott a kérdezetteknek 10 %-a kapott ajándékba könyvet és 41 %-a kölcsönzött rokonoktól, ismerősöktől, Magyarországon ezek az arányok 14 és 33 %. Magyarországon 6 %, Angliában több mint háromszor ekkora az egyéb forrásból /tehát nem könyvtárból, nem könyvesboltból és nem ismerősöktől/ származó könyvek aránya. Az angol kérdezetteknek

6 %-a könyv-klubokból, 4 %-a pedig üzleti jellegű kölcsönkönyvtárból szerezte be olvasmányait, vagy azok egy részét.

Magyarországon a kérdezettek közül a főiskolások és egyetemisták, Angliában az értelmiségiek olvasmányai között volt a legtöbb vásárolt könyv, és mindkét országban a szakmunkások olvasmányai között a legkevesebb. Egy-egy könyv kiválasztását felidézve, mind a magyar, mind az angol könyvtárhasználók kétharmada egy, a többiek többsége pedig két értesülési forrást jelölt meg. Nagyjából azonos azoknak az aránya is, akik ugymond "véletlenül" választották ki ezt a könyvet, /a magyaroknál 13, az angoloknál 10 %/.

A tíz-tíz leggyakoribb értesülési forrás az angol és a magyar könyvtárhasználóknál a következő:

angolok %-a /100 % =210/	Honnan hallott a könyvről?	magyarok %-a /100 % =274/
23	barátok	35
12	rokonok	12
10	könyvismertetések	11
	televízió	11
	könyvtárosok	10
8	munkatársak	8
	egyéb források	8
	rádió	8
8	könyvek	6
6	más személyek	4
5	munkahelyi vezetők	
5	hirdetések	
4	tanárok	
4	rádió és televízió	
4	könyvesbolti eladó	

Szembetűnőek a hasonlóságok. Mindkét nagyobb városban lakó könyvtárhasználóinál a másik ember a legjelentősebb értesülési forrás. A magyar könyvtárhasználóknál nagyobb szerepet játszanak az intimebb kapcsolatok, az angol könyvtárhasználóknál figyelemre méltó az irányító személyek /a munkahelyi vezető és a tárház/ olvasást befolyásoló szerepe. A magyar könyvtárhasználóknál komolyabb szerepet játszanak a tömegkommunikációs eszközök. /Ennek talán objektív oka lehet: a magyar rádió és televízió következetesebb "olvasáspolitikája"./ A hivatalos és információs

csatornák aránya mindkét országban megközelítően azonos, a személyes és az intézményes csatornák aránya a magyar könyvtárhasználóknál 3:2, az angol könyvtárhasználóknál 2:1. Más különbség is tapasztalható:

A magyaroknál a nők, az angoloknál a férfiak merítenek több forrásból.

Érdeemes megnézni két különböző társadalmi réteg értesülési forrásainak különbözőségét:

Honnan hallott a könyvről?	angolok		magyarok	
	szak- munkások	értelmi- ségiek	szak- munkások	értelmi- ségiek
személyes forrás	51	84	53	63
intézményes forrás	26	74	48	42
szűkebb személyes környezet	42	42	37	49
írássos formák	16	68	22	25
rádió - televízió	5	3	16	12
irányító személyek	0	12	0	0

A magyar szakmunkások és értelmiségiek átlag egy-egy forrást említenek, az angol értelmiségiek jóval többet /1,7/, mint az angol szakmunkások /1,0/. További lényeges eltérés, hogy a magyar értelmiségiek számára - akár a magyar szakmunkásokkal, akár az angol értelmiségiekkel állítjuk szembe őket - jóval nagyobb a jelentősége a személyes forrásoknak, kivételt képeznek a munkahelyi irányító személyek. Másik, még ennél is fontosabb különbség a két ország könyvtárhasználói között a két réteg távolságában mutatkozó különbség. A magyar könyvtárhasználó szakmunkások közelebb állnak a diplomás könyvtárhasználókhoz, mint az angol szakmunkások.

5./ Az olvasás és a társas kapcsolatok

Az olvasás és társas kapcsolatok viszonya egyszerre tartozik a legvitatottabb és a legkevésbé tanulmányozott kérdések közé. Kutatásunkban természetesen éppen hogy csak érinteni tudtuk ezt a problémát. Több kutatási eredmény gyengítette annak a nézetnek az érvényességét, mely szerint az olvasás befelé forduló "magántevékenység", amely elszakít a közösségtől. Több kutató

másfajta összefüggést tapasztalt olvasás és társas együttlét, olvasás és közéleti tevékenység között.

Nagy Attila a falun élőknek azt a rétegét vizsgálta, akiknek funkciójuk van különböző társadalmi szervezetekben, és azt figyelhette meg, hogy ebben a rétegben jóval nagyobb azoknak az aránya, akik a könyvtárat és a művelődési házat is látogatják, és jóval kevesebb azoké, akik egyiket sem, mint azok, akik nem kapcsolódnak be ennyire intenzíven a közéletbe. Azt is észrevette, hogy a művelődési házat is látogatók irodalmi és filmizlése, a televízióval való kapcsolatának színvonala határozottan jobb, mint azoké, akik csak a könyvtárat látogatják.^x Már az a tény, hogy az olvasók jelentős része más olvasóktól szerez tudomást könyvekről, az olvasás és a társas kapcsolatok pozitív összefüggését sejteti. Olyan módszereket és kérdéseket nem alkalmazhatunk kutatásunkban, amelyek segítségével perdöntő bizonyítékokat szerezhettünk volna, csupán ezeket a kérdéseket tehetjük fel: "Hány emberrel találkozott a múlt hónapban baráti összejöveteleken?", "Megvitatta-e valakivel a múlt hónapban pihenésképpen olvasott könyveket, kikkel, közülük kik ismerik egymást?"

Igy alakult azoknak az aránya, akik a velük együtt lakókon kívül egy hónap alatt rokonokkal vagy ismerősökkel, vagy mindkét réteg képviselőivel találkoztak /vendégség keretében, klubban, vagy együtt mentek gyűlésre, templomba, sportrendezvényre/:

	rokonok	ismerősök
magyarok		
összesen	74 %	85 %
férfiak	69 %	85 %
nők	78 %	85 %
szakmunkások	73 %	94 %
értelmiségiek	75 %	85 %
adminisztrátorok	82 %	87 %
főiskolások, egyetemisták	65 %	91 %
középiskolások		

^x Nagy Attila: Közművelődési intézmények járási székhelyeken. Bp. 1972. NPI.

angolok

összesen	83 %	93 %
férfiak	80 %	93 %
nők	87 %	93 %
szakmunkások	86 %	90 %
értelmiségiek	77 %	100 %
főiskolások, egyetemisták	81 %	100 %
adminisztrátorok	90 %	92 %

Azt leszámítva, hogy az angol könyvtárhasználók szinte valamennyi rétegének valamivel nagyobb része találkozott rokonnal vagy ismerőssel a kérdés előtti hónapokban, a hasonlóságok erőteljesekek. A rokonokkal és ismerősökkel találkozó arányán kívül legalább ilyen fontos azok száma, akikkel az egy hónapos időszak alatt a rokonok és az ismerősök közül találkoztak. /Ezuttal a fenti táblázatban szereplő százalékarányok mögötti abszolút számokat tekinthetjük viszonyítás alapul/.

	rokonok	ismerősök
magyarok		
összesen	6,5	14,2
férfiak	6,8	14,9
nők	6,4	13,3
szakmunkások	6,5	14,8
értelmiségiek	6,8	14,0
adminisztrátorok	5,6	11,0
főiskolások, egyetemisták	6,5	14,8
középiskolások	8,1	14,2
angolok		
összesen	7,9	18,3
férfiak	6,8	17,7
nők	8,8	18,9
szakmunkások	6,2	15,9
értelmiségiek	7,0	18,5
adminisztrátorok	8,6	20,6
főiskolások	9,5	17,4

Ismerős köre valamennyi angol rétegnek nagyobb, mint a magyaroknak, rokon-köre csupán az angol nőknek, az adminisztrátoroknak és a főiskolásoknak nagyobb.

Jobban élnek-e az angol könyvtárhasználók a valamivel intenzívebb társas életük ama lehetőségével, hogy többekkel, gyakrabban beszélgessenek olvasmányaikról? A pihenésként olvasott könyveket megvitatók aránya és a beszélgetéseken résztvevők szá-

ma alapján nemmel kell válaszolni, mégsem jelenthetjük ki azt, hogy ebben a tekintetben nincsen különbség angol és magyar könyvtárhasználók között, ugyanis jelentősen különbözik az olvasmányok összetétele. Az angol könyvtárhasználók olvasmányainak jóval nagyobb része nem szépirodalmi mű, márpedig a szépirodalmi mű a tipikus "pihenésként olvasott" könyv. Így a látszólagos egyenlőség különbséget takar: feltehetően annival gyakoribb beszéd- és vitatéma az angol könyvtárhasználóknál az olvasmány, mint amennyivel intenzívebb társas-életet élnek. Más, tényleges különbségek is tapasztalhatók, ezeket az alábbi táblázatról lehet leolvasni, amely az olvasmányokat megbeszélők arányát és a beszélgetésben /a kérdezettől kívül/ résztvevők számát tartalmazza:

	a pihenésként olvasott könyvet megvitatók %-a	a beszélgetésben résztvevők száma
magyarok		
összesen	73 %	3,4
férfiak	65 %	3,7
nők	80 %	3,2
szakmunkások	73 %	4,0
értelmiségiek	67 %	3,4
adminisztrátorok	69 %	2,8
főiskolások, egyetemisták	79 %	3,3
angolok		
összesen	72 %	3,5
férfiak	65 %	3,6
nők	78 %	3,5
szakmunkások	63 %	3,0
értelmiségiek	97 %	4,3
adminisztrátorok	71 %	3,4
főiskolások, egyetemisták	76 %	3,4

Az értelmiségiek és a szakmunkások helyzete különbözik feltűnően a két ország könyvtárhasználói köreiben. Hogy felelős kijelentéseket tehesünk olvasmányokat másokkal megvitató és az ilyen gyakorlatot nem folytató emberről, ahhoz mélyreható vizsgálódásra lenne szükség. Egy-egy olvasmány ugyanis lehet a vita tárgya, de lehet ösztönzője, eszköze is. Azokra az esetekre gondolunk, amikor nem egy-egy könyvről van szó a beszélgetésben, de átitatva egy-egy könyv hatásával érvelünk, értéke-

lünk. Hogy az olvasmányok közvetlen vagy közvetett jelenléte milyen arányban bukkan fel a különböző társadalmi rétegekhez tartozók beszélgetéseiben, erről még csak feltevéseink lehetnek. A magyar szakmunkások és értelmiségiek "helycseréjét" nehezebb magyarázni. Az látszana kézenfekvőbbnek, hogy az értelmiségi körökben gyakoribb beszédtema az olvasmány, még akkor is, ha ugyancsak értelmiségi körökben feltételezhető a könyvekből meritett érvekkel folyó viták átlagosnál gyakoribb előfordulása. Nem a magyarázat, de annak egyik összetevője lehet a munkahelyi "brigád-közösség" szerepe, ahol viszonylag gyakori egy-egy könyv elolvasása és megbeszélése a szocialista brigádmozgalom keretében. Ne feledjük, a magyar könyvtárhasználók között éppen a szakmunkások rétegéhez tartozóknál voltak legmagasabbak a társas kapcsolatok mutatói.

Még egy mutatót használtunk az olvasás és a társas kapcsolatok érzékeltetésére, megkérdeztük, kik ismerik egymást azok közül, akikkel a hónap során olvasmányélményeit megvitatta. Így alakult a kapcsolatok száma^x azok körében, akik a pihenésként olvasott könyveket megvitatták:

	magyarok	angolok
összesen	6,1	6,5
férfiak	6,3	6,9
nők	5,9	6,2
szakmunkások	4,8	4,6
értelmiségiek	5,0	10,6
adminisztrátorok	4,2	5,7
főiskolások	7,3	5,8
középiskolások	6,1	

A két értelmiségi réteg mutatói térnek el leginkább.

^x Ha csak egy emberrel beszélgetett, a kapcsolatok számát egynek, ha kettővel és azok ismerték egymást, háromnak vettük és így tovább.

Az intenzívebb /szélesebb körre kiterjedő és a körön belül szorosabb kapcsolatokkal működő/ társasélet hatását már az értesítési források összetételének tanulmányozásánál is tapasztalhatuk az angol értelmiségieknél.

6/ Módszertani megjegyzések az olvasói elvárások és élmények vizsgálatához^x

A dolgozatunkban leírt vizsgálat úgy kutatja a könyvolvasás folyamatát, ahogy azt maga az olvasó tárja fel. Két okból választottuk ezt a megközelítést. Először: a szociológiai elemzés strukturalista-funkcionalista, illetőleg rendszer-szemléletének most is ható hagyománya szerint úgy kezelik a vizsgálati személyeket, mint akik elsődlegesen befogadói, vagy tárgyai külső hatásoknak és erőknak. A viselkedés több szférájával ellentétben /ahol az egyénnek csak csekély hatalma van, mert a genetikai vagy - mint a formális oktatási rendszeren való keresztülhaladás - helyzeti tényezők különösen lényegesek/ a könyvolvasásban az az általános hogy az egyén választja ki olvasmányait, ő dönti el, milyen célból, mennyit és milyen intenzíven kíván olvasni. Meglehet, hogy a könyvválaszték sok esetben korlátozott, egészében véve azonban az ipari országok polgárának igen széles választási lehetősége van a tekintetben, hogy milyen könyveket kíván megvenni és a könyvtárból kölcsönözni.

Másodszor: fogalmi-elméleti szinten az irodalomszociológia gyorsan fejlődött az elmúlt években, ennek ellenére igen kevés empirikus hatás zajlott le. Nő az érdeklődés a kiadók és a szerzők szerepének, illetőleg az irodalom társadalmi összefüggéseinek tanulmányozása iránt, ugyanakkor a kiadók részére kidolgozott piackutató módszerek kifejezetten a felszint tanulmányozzák

^x Ez a fejezet, valamint a többi, függőleges vonallal jelölt szövegrész Bryan Luckham Könyvolvasók elképzelései és tapasztalatai Bookreaders expectation and experience című írásából származnak, amely az IFLA Könyvtári Elmélet és Kutatás Szekciójának 1980.évi varsói konferenciájára készült.

Az angol szöveget Mándy Gábor fordította magyarra.

/pl. azt vizsgálják, hogy milyen borítókat kedvelnek a vásárlók, vagy hogy milyen jellemző jegyei vannak az olvasóknak.^x/ A könyvtárosok számára végzett kutatások a könyvtárlátogatók sajátosságaival, körülményeivel, megelégedésével foglalkoztak.^{xx}

A rendszerszemléletű megközelítés gyakran úgy fogta fel az olvasót, mint ingerek befogadóját. Az olvasás vizsgálatára számosan vállalkoztak, de a legtöbben intuitív módszerrel közelítik meg az olvasók motivumait. Ezért mi az egyensúly helyreállítását kíséreltük meg. Azt kutattuk: mit hoz magával /mit él át/ az olvasó, milyen elképzelései vannak, s ezek hogyan viszonyulnak a valóságos kimenetelhez. Lehetőségeinkhez képest azt vettük szemügyre, hogyan határozzák el maguk az olvasók a szempontokat. Ily módon elkerültük a prekonceptciós modelleket és kategóriákat. Mindenek előtt arra voltunk kíváncsiak: hogyan osztályozzák az olvasók a könyveket, motivumaikat, tapasztalataikat, s csak ezután néztük meg, hogy viszonyulnak ezek a bevett szakmai és szociológiai csoportosításokhoz. Végül nem mindegyik kijelentést lehetett összehangba hozni az elfogadott kategóriákkal /habár a legtöbb esetben igen/, mégis az adatok hasznos betekintést engedtek abba, hogy az olvasók milyen módon azonosultak a könyvvel, milyen szempontokat tartottak fontosnak, s hogy a könyv befogadása során milyen változások zajlottak le.

A vizsgálat keretében felnőtt olvasókat arra kértünk meg, hogy önállóan töltsenek ki egy rövid kérdőívet, megnevezve egy nemrég olvasott könyvet, jelezve, hogy azt minek alapján választották ki, mit vártak és mit kaptak az olvasmánytól, s vajon a könyv beillett-e szokásos olvasmányaik körébe. Feljegyeztük életkori csoportukat, nemüket és foglalkozásukat is.

^x Mann, M: The Reading Mobits of Adults. A bibliography. London. 1977. British Library

^{xx} Ward, M: Readers and Library Users. London, 1977. ALA.

Természetesen egy nyitott kérdésekkel operáló önkitöltős kérdőív megkíván bizonyos szellemi képességeket, valamint azt, hogy a válaszoló a könyvekről és személyes érzéseiről fogalmat tudjon alkotni és azt ki is tudja fejezni. Tudjuk, hogy nem mindenki könyvolvasó, s hogy csak egy kisebbség olvas többet 4-5 könyvnél évente. Az ilyen "aktív" olvasók azonban számarányuknál nagyobb mértékben fordulnak elő a nagyobb képzettséget kívánó szakmákban, a szellemi foglalkozásokban és családokban. Ilyen olvasókat rendszerint /bár nem kizárólag/ a tanulók, illetve a könyvtárhasználók között találunk. Interjúalanyainkat hát az egyszerűség kedvéért - szisztematikus véletlen mintavételi eljárással - a 18 éves vagy idősebb brit közművelődési könyvtári tagok, illetve a felnőtt-oktatásban részt vevők közül választottuk ki, négy különböző településen. További feltételünk volt, hogy az illető olyan legyen, aki az előtte lévő hónapban legalább egy könyvet elolvasott. A felkért személyek 90 %-a felelt meg a követelményeknek és vett részt a vizsgálatban.

- - - - -

Ha részt vehettem volna a kutatás megtervezésében, tapasztalataim alapján nem javasoltam volna nyitott kérdések alkalmazását önállóan kitöltött kérdőívben, ugyanis a "Mit várt ettől a könyvtől?" és a "Miért éppen ezt választotta?" értelmezése és megválaszolása egyáltalán nem könnyű feladat. A "Mit kapott ettől a könyvtől, milyen élményeket vagy ismereteket szerzett?" kérdés jóval egyszerűbb, mint a másik kettő, viszont különböző típusú válaszokat sugall. A "Mit várt ettől a könyvtől?", "Mit kapott ettől a könyvtől?" jó kérdések interjú-helyzetben, amikor, ha szükséges, az interjúkészítő meg is magyarázza a kérdést, és pontosíttatja a tulságosan általános, semmitmondó válaszokat, amelyek természetesen szintén fontos, az olvasói magatartást jellemző információk.

A "Szórakozást", "Azt, hogy érdekes legyen", "Nagyon sokat", "Érdekes ismereteket", "Kíváncsi voltam rá, hogy milyen" és az ehhez hasonló válaszokat interjú-helyzetben ilyen kérdések követhetik: "Mi szórakoztatja Önt?", "Mit gondolt, miért fogja Önt ez

a könyv szórakoztatni?, "Mit tart Ön érdekesnek?", "Miért gondolta, hogy ez a könyv érdekes?", és, ha szükséges, ezeket újabb kérdések. Hogy a Mit várt és a mit kapott kérdésekre érdemi választ kapjunk, ahhoz sok esetben - főleg a nehezen fogalmazó, az olvasói viselkedésüket kevésbé tudatosító olvasóknál - kitartó nyomozásra, intenzív interjú módszerre van szükség.

- - - - -

7./ Szerzők, címek, témák

Arra a kérdésre, hogy ki a szerző, mi a könyv témája és címe, a 183 válaszoló közül csak 62 % volt képes teljes értékű feleletet adni. Kilenc százalék csak a címre, 14 % a címre és a témára, 9 % a címre és a szerzőre emlékezett, a többiek csak a témát, vagy a szerzőt és a témát tudták megnevezni. Tételként összegezve: 93 % adta meg a címet, 84 % a témát és 75 % a szerzőt. Az ilyen alacsony emlékezési arány nem ismeretlen a szakirodalomban. Az Egyesült Államokban például egyetemi hallgatók jelentős része nem tudta megnevezni a két héttel az előtt olvasott könyvek szerzőjét vagy címét.^x

Vizsgálatunkban 112 személy szépirodalmi művet /fiction/ nevezett meg olvasott könyvként. Néhányan nem határozták meg egyértelműen a témát. Általában következtetni lehetett a témára, mert közvetlenül kiderült a címből /Gyilkosság az Orient expressen stb./. Tizenöt alkalommal a cím nem volt kifejező, a válaszoló pedig olyan általános terminust használt, mint "regény", vagy "szórakozás". A 97 osztályozott válaszban 51 külön kifejezés fordult elő, de közülük sok annyira közel állt egymáshoz, hogy lényegében azonosoknak tekinthettük őket /pl. "történelem", "történelmi", "korszak", "a múlt"/. Könnyen azonosítható csoport volt a bűnözés /"bűnözés", "gyilkosság", "bíróági ügy", "detektív", "per"/ vagy a fantasztikus és a Földön kívüli jelen-

^xReport of Chichago University Gradnale School, 1968.Respirements Study for Future catalognes.

ségek /"szörny", "szellemek", "Istenek és ürrepülés", "rejtélyes háromszögek", "sci fi"/. A társadalmi kérdések kategóriája az "elővárosi élet", "a munkásosztály forradalma", "a nők élete", "emberek különböző helyzetekben", "politikai", "hogyan élnek az emberek", "anya-lány kapcsolat" kifejezésekből állt össze, míg a történelmi kategóriát a "történelmi stb.", "1973.", "India a függetlenség kivívása után", "viktoriánus", "háborús", "a reformációról" kifejezések alakították ki. Egyéb /kilenc, vagy annál több megnevezést magában foglaló/ kategóriák: életrajzok; vadnyugati történetek; vidám könyvek; romantikus történetek /némi könnyítéssel: az utóbbi kategóriába 24 különböző megnevezést vettünk bele - a nyers erotikától a hagyományos romantikáig/. Maradt 16 könyv, 10 olyan elnevezéssel, amelyekből sehogy sem alakíthattunk ki 3-nál több tagból álló kategóriákat, mivel annyira specifikusak voltak /pl. "állatokról szóló könyvek"/. A szépirodalmat magában foglaló séma ezek után így fest:

81 könyv	41 kifejezés	8 elfogadott kategória
16 könyv	10 kifejezés	elfogadható kategóriák, témák, vagy helyzetek, mint "állatokról szóló", "orvosi", "nevelési"
15 könyv	tul. általános kifejezések, mint "regény", "szórakoztatás", "történet", "mese"	
<u>112 könyv</u>		

Ugy tűnik tehát, hogy az olvasók - annak ellenére, hogy első pillantásra a leíró fogalmak igen széles körével éltek a tárgyi osztályozásban - valójában többnyire olyan kis számú jól azonosítható kategóriát vettek igénybe, amelyeket a brit könyvkereskedők és könyvtárosok jól ismernek, és használnak. A jelzett kivételek természetesen a társadalom egészére kivetítve tekintélyes mennyiséget tehetnek ki. Az olvasók számára létező fő tárgyköri kategóriákat mindazonáltal feltehetően azonosítottuk.

Milyen osztályozási kritériumokat alkalmaztak az olvasók? Azokban az esetekben, ahol az explicit módon kifejeződött, elsősorban a situáció játszott szerepet /ideben 21, hely szerint: 12, kapcsolat, vagy státusz szerint: 8/. Második helyen a könyv-

höz fűződő élmény /romantikus, vagy erotikus: 15, konfliktus, különösen a bűnözés: 8, kalandok, fordulatok: 8, humor: 5/, harmadik helyen meghatározott személyek /11/, végezetül pedig problémák /7/ szerepelnek. A többi esetre nézve nem sikerült semmilyen szempontot egyértelműen azonosítani.

Az ismeretközlő /non-fiction/ könyvek esetében a tárgyköri kategóriák nagymértékben ismertek, különösen a könyvtárhasználók előtt, habár számuk látszólag végtelen nagy a tizedes osztályozási rendszerben. Milyen mértékben volt egységes az olvasók megítélése? Ahogy az irodalom esetében is, számos egymáshoz közeli megnevezés szerepelt a történelemre és az életrajzokra vonatkozóan. Ezenkívül fontosabb klasztereket alkothattunk az orvostudományban és az egészségügyben; a nevelésben és az iskolai ügyben, továbbá némely műszaki, gyakorlati és hobbi-könyv területén. A 71 ismeretközlő könyv 35 kategóriába vagy egyedi terminus alá került. Nehézség csak 1-2 esetben támadt, amikor az olvasó nem árulta el, mire gondol, vagy amikor a cím túlságosan rejtélyesen volt megfogalmazva /ahogy a társadalomtudományokban előfordul/. A fogalmakat, vagy klasztereket könnyen kapcsolatba hozhattuk a tizedes rendszer főosztályaival: életrajz /920/, ide tartozott a 20 leggyakrabban említett könyv, 17 a földrajzhoz és a történelemhez /900, kivéve a 920-at/, 14 az alkalmazott tudományokhoz /600/ és 10 a társadalomtudományokhoz /300/, a többi megoszlott a megmaradó főosztályok között.

Milyen fogalmakat használtak az olvasók az osztályozáshoz? Sokkal inkább megelégedtek a címek "beszéltetésével", mint a szépirodalom esetében. Negyvenöt alkalommal, vagy főnevet használtak /"macskák", "bűnözés", "földrajz"/ vagy - az életrajzon belül - személyeket neveztek meg, illetve mellékneveket írtak /"politikai", "orvosi", stb./. Csupán 6 esetben adtak meg a szövegkörnyezetből kiszakítva értelmetlen szavakat /"termelése", "kapcsolata", "továbbfejlesztés" stb./. Az a helyzet, hogy az az ismeretközlő művek olvasói, akik létszámuknál nagyobb arányban kerülnek ki a többre értékelt és hosszabb tanulmányokat igénylő foglalkozási ágakból, általában az elfogadott kategóriá-

kat szorosan megközelítő terminológiát használnak.

Említést kell tennünk hat könyvről, melyeknél úgy éreztük, hogy az olvasók nem ismerték fel világosan a fiction és a non-fiction határvonalát. Közülük kettő a fantasztiikum kategóriájában fordult elő, ahol az olvasók megemlítették, hogy azért olvasták el ezeket a könyveket, hogy megismerjék a tényeket. A többi a politikai és a történelmi regények körébe tartozott, ott pedig egy-egy történelmi alakot, vagy eseményt kívántak jobban megismerni, megérteni a válaszolók.^x

A körülhatárolás kérdése a műfaj fogalmát is érinti. Milyen a köznap szóhasználatra utaló fogalmakat használtak a megkérdezettek? 168 fogalmat neveztek meg, de mivel 19 esetben egy-nél többet is, ténylegesen csak 149 olvasó sorolta kategóriákba az olvasott műveket. Harminckét esetben csak a formátumot nevezték meg /pl. könyv, kötet, paperback/. A legnagyobb specifikus csoport a formára utalt: pl.napló /3/, verseskötet /3/, képeskönyv /1/, novella vagy annak egy válfaja /24/, regény, illetve annak egy válfaja /33/. Négyen kifejezetten science-fictiont említettek. Nyolcan csak irodalmi műnek /fiction/ nevezték olvasmányukat. A hatás hat esetben jelent meg kritériumként /izgalmas, illetve vidám olvasmány/.

Öt olvasó irt ismeretközlő művet /non-fiction/, 15-en életrajzot. Azt a hat művet, amely a fiction és non-fiction határán állt, "igaz történetnek", "fél-önéletrajznak" és "életből ellesett drámának" minősítették. A művek funkcionális illetve használati értékére 12 jelölés mutatott /oktatási, referenz, műszaki, információ, utmutató/, mindegyik ismeretközlő művel kapcsolatban. Három esetben utaltak a módszerre, illetve a technikára /újságírás, dokumentarista, oknyomozó/. Három válaszoló jelölte meg az olvasók körét: "népszerű", "gyermekek"

^x Sutherland, I.A.Fiction and the Fiction Industry. London, 1978.Ashlone; Williams S, R: Television: Technology and Cultural Form. London.1974. Fontana.

/2/. Öt esetben a színvonalat szándékoztak megjelölni/"könnyű", "irodalmi", "klasszikus"/.

Mindent egybevetve láthatjuk, milyen sokféle kritériumot használtak az olvasók, mind a tárgykör, mind a műfaj meghatározására. Ugyanakkor egyes, széles körben ismert fogalmak nem bukkantak fel. Ez kétségtelenül a minta korlátozott méreteinek tulajdonítható. Nyilvánvaló volt azonban, hogy a környezet - még akkor is, ha alárendelt - fontos meghatározó tényező sok olvasónál, különösen a szépirodalom esetében. Novellákkal, regényekkel kapcsolatban gyakran használtak ilyen minősítéseket: "háborus", "orvosi", "kortársi", "történelmi", vagy "amerikai". Az a tény, hogy az olvasók találtak néhány összevethető, egységesíthető kifejezést, azt mutatja, hogy még nem érkezett el az az idő, amikor - ahogy Wimsatt és Brooks megjósolta - a tudás annyira elaprózódik, illetve annyira csődöt mondanak az irodalmi konvekciók hogy minden egyes műalkotás műfaját külön kell meghatározni.^x

- - - - -

A kutatók az olvasókra bízták, melyik könyvet választják ki a közelmúltbeli olvasmányaik közül, hogy azokkal kapcsolatban válaszoljanak a "Mit várt tőle...?", a "Miért éppen ezt...?" és a "Mit kapott tőle...?" kérdésekre. A 183, illetve a 274 olvasmány nemcsak mennyisége miatt, hanem a kiválasztás önkényessége^{xx} miatt sem jellemezheti az angol és a magyar könyvtárhasználók olvasmányainak összetételét, ám valamit erről is elárulhattak. Nem véletlen, hogy az angolok által említett könyveknek 40 %-a tartozik az ismeretközli olvasmány kategóriájába, a magyaroknakál viszont csak 30 %. Azonos elvek alapján, de külön-külön végeztük

^x Wimsatt, W - Brooks, C: Literary Criticism: A Short History New York, 1962. Knopf.

^{xx} Lehetőség adódott arra, hogy "értékesebb" olvasmányok kiválasztásával az olvasó jobb színben tüntesse fel magát. Előterbe kerülhettek a megjegyezhetőség szerzőjü és címü olvasmányok is.

a kódolást, így az "értékes irodalom" és az "elsősorban szórakoztató célú irodalom" kategóriákba tartozó könyvek aránya már a kategorizálást végző kutatók különböző mércéje miatt sem vethető össze aggályok nélkül. A példaként választott olvasmányok között a magyar olvasóknál jóval nagyobb arányban szerepelt a modern irodalom, a klasszikus romantika, a másodvonali realizmus, a társadalmi lektűr, az utleírás, az angol olvasóknál pedig a másodvonali romantika, az életrajzi lektűr, a krimi, a humoros témájú könyv, a társadalomtudomány, a hobby, és a technika.

Az angol könyvtárhasználók jóval nagyobb része /62 %-a/ nevezte meg helyesen a szerzőt, a címet és a tárgyat is, mint a magyaroknak /36 %/, ám a magyar könyvtárhasználóknak valamivel nagyobb része /84 %/ adta meg helyesen a könyv szerzőjét, mint az angolok /71 %/. A szerzőt és a címet pontosan felidézők aránya a szakmunkások között volt a legkisebb, mind az angol, mind a magyar könyvtárhasználóknál.

A kérdezettek által kiválasztott könyvek szerzőjére nem emlékezők aránya így alakult:

	az angolok %-a	a magyarok %-a
összesen	18	13
férfiak	26	16
nők	17	10
értelmiségiek	3	8
adminisztrátorok	10	10
szakmunkások	33	20
főiskolások	14	4
középiskolások		5

Ebben a tekintetben is nagyobb eltérések tapasztalhatók a különböző társadalmi rétegek körében az angol olvasóknál, mint a magyaroknál.

Nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket abból, hogy az angol olvasók közül jóval többen határozták meg az olvasmány tárgyát, mint a magyarok. A kérdés így szólt: "Próbálja meg felidézni egyik közelmúltbeli olvasmányát, s ha lehet, adja meg szerzőjét, címét és tárgyát!" Elképzelhető, hogy a "lehet" értelmezése is különböző volt a két országban, de valószínűbb az,

hogy a magyar olvasók egy része úgy érezte, hogy a cím a tárgyat is jelöli. Végül mindenképpen számolni kell a magyar olvasók rosszabb fogalmazási készségével is. Márpedig nem könnyű feladat egy-két mondatban megjelölni egy könyv tárgyát.

A magyar könyvtárhasználók 93 tárgy-megjelölése közül 19 a "műfaj" meghatározása /regény, utleírás, vers, dráma, riport, életrajz, sci-fi, önéletrajz/, 9 átmenetet képez a műfaji megjelölés és a szituáció megjelölése között /társadalmi regény, történelmi regény/. Az explicit módon kifejeződő kritériumok között a magyar könyvtárhasználóknál is a szituáció szerepelt a leggyakrabban, 44 esetben. A probléma 11, az élmény 10, a személy 5 esetben volt osztályozási kritérium. A probléma elsősorban a szellemi munkát végzők /értelmiségiek, adminisztrátorok és a középiskolás diákok/, az élmény elsősorban fizikai munkások, szakmunkástanulók és a középiskolás diákok meghatározásai között fordult elő.

- - - - -

8./ A választás tudatossága

Pontos volt megtudnunk, mennyire tájékozottak az olvasók az általuk jelzett könyvet illetően. Megkérdeztük tőlük, hogy a szóban forgó könyv beleillik-e szokásos olvasmányaik körébe.

65 % -uk igennek, 31 % -uk nemmel válaszolt, a többiek nem adtak egyértelmű feleletet. Ismeretes, hogy a legtöbb olvasó viszonylag szűk területről választja olvasmányait, ezért általánosságban feltételezhető, hogy az a mód, ahogyan olvasmányukról nyilatkoztak, saját gyakorlatuk tudatosságára vall.^x

Mennyire céltudatosan választották ki az interjúalanyok a könyvet, amelyről nyilatkoztak? Mintánk esetében meglehetősen fontosnak bizonyultak a külső hatások. Hat olvasó elismerte, hogy a könyvet - tanulásához, vagy munkájához - kénytelen volt

^x Mc ELROY, E.W.: Subject Varrety in Adult Reading. = Library Quarterly. Apol 1968. Aktiv olvasók 10-ből 2,4 téma iránt érdeklődnek.

elolvasni. Az esetek 6 %-ában hivatásánál fogva ajánlotta nekik valaki /könyvtáros, bolti eladó, vagy tanár/, háromszor ennyien pedig barátjuk, vagy rokonuk tanácsát követték. A válaszolók mintegy negyedét /24 %/ személytelen, tömegkommunikációs befo-lyás érte /tv, rádió, film, hirdetés/. 30 %-a véletlenül bukkant a könyvre, tehát anélkül, hogy épp az adott címet kereste volna, a válaszok 5 %-át nem tudtuk értékelni. A fennmaradó 24 % szem-mel láthatóan közvetlen külső hatás nélkül, nagyobb céltudatos-ságot mutatva, saját elhatározásból kereste az adott címet.

Ezek alapján úgy tűnhet, hogy az aktív olvasók számára fontos a téma és a műfaj, de magának a könyvnek a kiválasztása igen gyakran külső erők hatására történik. S ha az olvasók még-is csupán általánosított témakörök iránt érdeklődnek, ez megma-gyarázhatja, hogy kevés esetben emlékeznek a szerző nevére.

- - - - -

A magyar könyvtárhasználók körében nagyjából azonos az eddigi "jól bevált" olvasmányokhoz hasonlóknak és az ezektől kü-lönbözőnek érzett könyvek aránya /47 és 42 %/. Ha nem csak e-gyetlen - a kérdezettek által kiválasztott - olvasmányról lett volna szó, hanem olvasókként 5-10 olvasmányról, még akkor is csak óvatosan lehetne arra következtetni, hogy a magyar könyv-tárhasználók bátrabban választanak olyan könyveket, amelyek ad-digi olvasmányaik között nem szerepeltek. A "hasonló és a "más-fajta" olvasmányok arányát másképpen is lehet értelmezni. Nem-csak az új területeket meghódító, bátran kezdeményező olvasót lehet feltételezni a "másfajta" könyvet választó olvasóban, hanem kapkodó, könyvet habzsoló, terv és cél nélkül olvasót is. Hogy a magyar könyvtárhasználók körében mégis inkább a megszo-kott körből "bátran" kilépő olvasót kell elsősorban feltételez-ni, azt az is bizonyítja, hogy a "hasonló" könyvet választók a szakmunkások között találhatók legnagyobb /59 %/ és a főiskolá-sok között a legkisebb arányban /40 %/. Ne feledjük, az eltéré-sok oka az eltérő olvasmányösszetétel, valamint a kényszerből

olvasott és az önként választott könyvek eltérő aránya is lehet.

A könyvek kiválasztását vizsgáló korábbi magyar kutatások alapján kétféle következtetésre jutottunk:

a/ az esetek jelentős részében többféle mozgatórugója van a döntésnek /a könyv kiválasztásának/,

b/ céltudatos és a véletlenszerű választások elkülönítése korántsem olyan egyszerű. Amikor az olvasók így válaszolnak, hogy "a tévében láttam", "a barátom ajánlotta", "régóta foglalkoztat" a kérdés, kiderülhet, hogy a napvilágra került mozgatórugó mellett más előzményei is voltak a választásnak. A könyvesboltban vásárló olvasók körében végzett kutatás ^{/8/} kiderítette, hogy az esetek jelentős részében nem egy-egy információforrás, hanem egy-egy információsor, "információötvözet" a választás előzménye, és az olvasmányt választók számára sok esetben nem tudatosul az "észrevétlenül" befogadott információk egy része. Sokszor egy-egy információ - például a tömegközlelési eszközökből származók - csak felerősítheti a "szunnyadó" információkat.

A "Hogyan választotta ki?" vagy a "Miért éppen ezt választotta?" kérdésre adott válasz az esetek nagyobb részében nem ad teljes vagy reális képet a választás előzményeiről. Nem mindig derül ki, hogy a véletlen sem véletlen. Előfordulhat, hogy az, akinek "véletlenül akadt kezébe a könyv", már valamikor hallott róla, csak "nagyon mélyre került az információ". Az is előfordulhat, hogy az adott könyv ugyan "véletlenül" került a kezébe, de a könyv témája az olvasó érdeklődési körébe tartozik. Kiderülhet a tudatosnak látszó választásokról is, hogy korántsem annyira céltudatosak, mint az az olvasó szavából is kiderült, hiszen "azt én magam választottam, mert érdekel a téma" kijelentés igen különböző mélységű érdeklődést, igen különböző foku tudatosságot takarhat. Azután mit kezdjen a kutató csupán ezzel a kijelentéssel: "Szeretem X szerző könyveit"? Másként kell megítélni, ha X. Hemingway, más, ha X. Sartre, megint más, ha X. népszerű barkács-könyv szerző. Márpedig a magyar könyvtárhasználók 21 %-a adott ilyen választ a "Miért éppen ezt a könyvet választotta?" kérdésre. Feltehetően másféle

választ adott volna egy részük a "Hogyan választotta ki ezt a könyvet?" és megint mást a "Honnan tudott erről a könyvről?" kérdésekre. A jelenséget mélyebben vizsgáló kutatásnál majd mindhárom kérdést célszerű feltenni.

Formális kritériumaink alapján a magyar könyvtárhasználók válaszainak 32 %-át az "egyéni", tudatos kategóriába kellett sorolnunk. A kérdezettek tíz százaléka nevezett meg olyan olvasmányt, amelyet tömegközlelési eszközök hatására választottak. A "véletlenszerű" kategóriába sorolható válaszok aránya a magyar könyvtárhasználóknál 9, az angoloknál 20 % volt, de ennek alapján sem ajánlatos a magyar olvasók céltudatosabb olvasmányválasztására következtetni. Összehasonlítva az olvasmányválasztások - e módszerrel megismert - előzményeit, a magyar olvasó, ha tetszik függetlenebbnek, ha tetszik magára hagvatottabbnak tűnik, az angol olvasó választásaiban, úgy látszik, erőteljesebb szerepe van a tömegközlelési eszközöknek és a személyes kapcsolatoknak, tehát a külső hatásoknak. Ebből azonban korántsem következhet az, hogy az angol könyvtárhasználó inkább kívülről, a magyar meg inkább belülről irányított olvasó. Ami talán meglepőnek tűnhet: sem Manchesterben, sem Miskolcon nem szerepelt a könyvtáros az olvasmány kiválasztásának előzményei között.

Érdemes megemlíteni, hogy a magyar könyvtárhasználók körében a férfiak választásai tűnnek jóval egyénibbnek és tudatosabbnak /a férfiak 40, a nőknek 24 %-a került ebbe a kategóriába/, az angoloknál ha nem is ilyen nagy különbséggel - fordított a helyzet. A "véletlenszerű" választások aránya a magyaroknál a szakmunkásoknál a legnagyobb /16 %/ és az értelmiségiekénél meg a középiskolás tanulóknál a legkisebb /2-2 %/, az angoloknál viszont a főiskolásoknál a legnagyobb /27 %/. Valászinúsíthető, hogy a főiskolások és egyetemisták több tekintetben másképpen használják a közművelődési könyvtárat, mint a többiek, akiknek ez a könyvtár-típus "fő könyvtáruk". A főiskolások többsége feltehetően elsősorban a "kiegészítő olvasmányait" szerzi be ezekből a könyvtárakból, és sokkal tudatosabban használja az egyetemi vagy főiskolai könyvtárat.

Az "egyéni", tudatos választások" aránya a magyarok körében a főiskolásoknál a legnagyobb /49 %/, az adminisztrátoroknál és a középiskolásoknál pedig a legkisebb /22 és 21 %/ ám ne feledjük, a középiskolásoknál 11 % a kötelező olvasmányok aránya.

A kedvenc szerző könyvét választók aránya /a magyar olvasók körében/ a nőknél /21 %/ nagyobb, mint a férfiaknál /18 %/, legnagyobb az adminisztrátoroknál /31 %/, legkisebb a főiskolásoknál /21 %/ és nagyobb a szakmunkásoknál /20 %/, mint az értelmiségieknél /16 %/. Az olvasói önállóságot és kritikusságot jól mutató "nem tetszett" válaszok aránya /más magyar kutatások adatai alapján!/ azoknál a legnagyobb, ahol többféle szerző műveit olvassák, de azoknál a legkisebb, akik ritkábban térnek le a jól ismert utakról.

Első pillanatra talán meglepőnek tűnik, hogy a tömegközlelési eszközök hatása az angoloknál az értelmiségieknél a legnagyobb /32 %/ és a szakmunkásoknál a legkisebb /18 %/. Nincs okunk feltételezni, hogy a szigetországban a munkások kevesebb időt töltenek a tévé képernyője előtt, vagy kevesebbet hallgatnak rádiót, mint az értelmiségiek. Feltehetően arról van szó, amit feltételeztünk: a külső hatás nem mechanikusan hat, hanem bensővé válik /interiorizálódik/. A bizonyításhoz azonban a döntés előzményeit alaposan feltáró, speciális vizsgálódásokra lenne szükség.

- - - - -

9./ Az olvasmány mint cél és eszköz

A könyvvvel kapcsolatos várakozások és reakciók vizsgálatakor a kifejezések tarkaságából kitűnik, hogy az olvasók számos szempontot és dimenziót vettek figyelembe, illetve kommentáltak. A világosan kirajzolódó szempontok egyike az volt, hogy milyen értelemben anticipálják az olvasók a könyv által ayújtott élményt, stimulust. Kulcsszavas elemzéssel 170 olvasó 85 kifejezésből mutattuk ki a hatástípusokat. 24 kifejezés érzelmi hatásra utalt; "izgalmas mese", "az életből ellesett dráma",

"szórakozás", "lazítás", "hogya egy kicsit eltompuljak", "menekülés", "hogya menjen a gép". Ezek mindegyike önmagában is valamilyen célt reprezentált, olykor valami mély, olykor triviális célt, de mindig morális ösztönzőre, legtöbbször valamiféle lelki felemelkedésre mutatott. Ezzel szemben 52 kifejezés az intellektuális dimenziót hangsúlyozta a tények, elméletek, érdekek, okok, a "hogya" és a "mi" kérdéseinek kiemelése révén.

A további elemzés során úgy tűnt, hogya a megkérdezettek lényegében két szempontra hivatkoztak, Az egyik ezek közül azt sugallja, hogya az intellektuális dimenzió önmagában is cél. Ezek a hivatkozások gyakran utaltak a "hogya"-ra, például: "ahogya a könyv az embereket ábrázolja", "elképzelés a munkásletről", "hogya folyt le Caesar csatája", "az emberi viselkedés magyarázata", "egy kívülálló kiegyensúlyozott nézetei", "a politikai hatalom természetének megfigyelése". 21 ilyen hivatkozás hangsúlyozta a megértést és az okok kutatását.

A másik 31 hivatkozás a tudásra mint eszközre vonatkozott, a tényeket és azok összegyűjtését /aggregálását/, a hivatkozásokat, a kumulatív tanulást, azaz a "mit" és a "miről" kérdéseit emelte ki. Például: "egy vidék megismerése", "a tényeket tartalmazó könyvre volt szükségem", "ennek a felfordulásnak a leírása", "érdekeltek a háboru részletkérdései", "oktatókönyv", "vizuális anyagok használata", a "multról szól". A megismerés e két aspektusának megkülönböztetése tükrözte a magyarázat, illetve a megfigyelés alapján történő megértés különbségét, amelyet Weber irt le.^x

Egy további, 9 főből álló csoport /a válaszok szerint/, az olvasást valamilyen cselekvési formához használta fel, például: "mert franciául tanulok", "megítélni egy regényt, hogya ajánlani tudjam", "hogya eldönthessem, megfelelő-e a hely a nyaralásra". Egy tucatnyi válaszoló maradt hátra, ezek az is-

^x WEBER, M.: Theory of Sozial and Economic Organisation. New York, 1947. Free Press.

mertetett módok közül többet is megneveztek, s körülbelül ugyanennyien nem utaltak egyértelműen a hatás típusára. A válaszokból az is látható, hogy az olvasók célként, vagy eszközként fogták-e fel élményeiket. Ez az expresszív cselekedetek, önmagukban is létező célok, illetve az eszközök közötti megkülönböztetés /distinkció/ a Parsons strukturális-funkcionális modelljében tett megkülönböztetést követi.^x Az 1. táblázatban bemutatjuk az olvasás előtt, illetve után érzett hatások típusainak elemzéséből leszűrt eredményeket.

		MEGÉRTÉS	MEGÉRTÉS	CSELEKVÉS VEGYES	
	ÉRZELEM	Megértés, magyarázat	Tudás, megfigyelés		vagy nem nem érté- kelhető
ELŐZETES ELVÁRÁSOK	44 %	22 %	15 %	5 %	14 %
EREDMÉNY	30 %	33 %	13 %	7 %	17 %
	EXPRESSIV		INSTRUMENTÁLIS		
	Cél		Eszköz		

Milyen sajátosságok társultak a hatástípusokkal? A szépirodalom az érzelmi dimenzióban erős koncentrációt mutatott /ami nem meglepő/, ezzel szemben a megismerést, különösen a tudást, az ismeretközlő művek esetében hangsúlyozták. A fiatalokat illetően a megértés céljából folytatott olvasás tendenciája emelkedett ki, egyébiránt azonban az életkori különbségek kevésbé változtatták meg a sémát. A férfiak némiképp a tudást nyújtó könyvek felé fordultak. A társadalmi-gazdasági csoportokba tartozás szempontjából pedig figyelemre méltó, hogy a fizikai dolgozók a megismerés mindkét fajtáját kiemelték.

A megkérdezettek olvasás előtti és utáni észrevételeinek összevetése érdekes variációkat mutat. A leginkább említésre

^x PARSONS, T. - SHILS, E. Towards a General Theory of Action.
New York, 1951. Harper

méltó változás az érzelmi szempontokról az alapos megismerésre és a megértésre történő átváltás. Ez azonban nem sima átcserélődés, hanem különböző, egymást átmetsző mozgások végeredményeként kialakuló egyensúly. Kiknél a legnagyobb a valószínűsége egy ilyen változásnak? A nők inkább hajlamosak voltak erre, mint a férfiak, s a fizikai dolgozók is nagyobb változásokat mutattak. Bár néhány irodalomolvasó változásról számolt be, az ismeretközeli könyvek olvasói az olvasás után nagyobb számban utaltak a megértésre és az expresszív célokra. Azok az olvasók ugyancsak nagyobb valószínűséggel változtattak olvasási hatástípusukon, akik olvasmányaik kiválasztásakor céltudatosabbnak bizonyultak, illetve akik inkább figyeltek az elolvasott könyvek tartalmára, mint stílusára.

- - - - -

Az olvasói elképzelések és megvalósulások összevetése, vagyis a választás, illetve az olvasás eredményességének vizsgálata meglehetősen ritka vállalkozás, pedig roppant fontos lenne az olvasási folyamat alaposabb megismeréséhez. Ami az ilyen típusú vizsgálódás módszerét illeti, nem tekinthető a legegyszerűsebbnek az a visszatekintő eljárás, amikor az olvasó a könyv elolvasása után, "a megvalósulás ismeretében" fogalmazza meg, hogy mit várt a könyvtől. Joggal feltételezhető, hogy az, amit kapott befolyásolta a könyvvel kapcsolatos elképzelés megfogalmazását. A megoldás nyilvánvalóan az lenne, hogy az olvasás előzményeire vonatkozó kérdéseket a könyv kiválasztása után és az elolvasása előtt tesszük fel. Az olvasói tudatosság, az önismeret, a fogalmazási készség különböző szintjein álló olvasók nyilvánvalóan különböző mértékig képesek rekonstruálni azt, hogy mit vártak a könyvtől.

Nem könnyű megállapítani, hogy mennyit segített és mennyit ártott az ügynek Parsons strukturális-funkcionális modellje. Igaz, akár az olvasói viselkedést, akár az olvasói nyilatkozatokat tanulmányozzuk, azt tapasztalhatjuk, hogy a valóságos hasonlít Parsons modelljére, legalább annyiban, hogy az olvasmány

a legtöbb esetben önkifejezés is, eszköz is, a konkrét esetekben pedig inkább eszköz, illetve inkább önkifejezés. Fontos tisztázni, hogy milyen értelemben használjuk az "eszköz"-t. Ha az önkifejezést távlati célnak tekintjük, ezzel szembeállíthatunk alkalmi, napi feladatokat, amelyek megoldásához eszköz a könyv. Nem szolgálhat eszközként a távlati célok megvalósításához is? Igen, de másképpen mint a napi feladatokhoz. Voltaképpen az olvasmány mindig eszköz, hiszen mindig valamihez, valamilyen célt szolgálva olvasunk, akkor is, ha valami helyett, vagy valami ellen olvasunk. Vannak olyan esetek is, amikor már az olvasás maga szerves része az önkifejezésnek, mint alkotó jellegű szellemi tevékenység. Talán szerencsésebb lenne az olvasmányról mint különböző célok eszközéről beszélni: az önkifejezés és a feladatmegoldás eszközéről. Kérdés, mennyiben beszélhetünk önkifejezésről a szórakoztatás célját szolgáló olvasmány-eszköz esetében? Az önkifejezés és a szórakozás kétségtelül jóval gyakrabban jár együtt, mint a szórakozás és a feladatmegoldás.

Egyetérthetünk abban Bryan Luckhammel, hogy könyv lehet a cselekvés eszköze, és eszköz lehet akkor is, amikor a feladat megismerés, vagy megfigyelés.

Problematisabb az önkifejezést jelentő olvasás esetében az érzelmet és az értelmet szolgáló olvasásról beszélni. Az önkifejezést jelentő, a személyiség kiteljesedését szolgáló olvasás - optimális esetben - tipikus értelmi-érzelmi tevékenység, természetesen nem csak az irodalmi művek olvasásakor.

A "csak érzelmi" vagy "csak értelmi" tevékenységet állapítunk meg^x azokat az önkifejezés kezdetlegesebb, tökéletlenebb fokozatának kellene minősíteni.

Bryan Luckham is fontosnak tartja megemlíteni, hogy az "érzelem" kategóriájába mély és triviális célokat kifejező megnyi-

^x Ha létezik ilyen egyáltalán, hiszen az érzelmek több szakember felfogása szerint nem pusztán érzés, hanem kognitív elemet is tartalmazó lelki tevékenység.

latkozások egyaránt szerepelnek és, hogy közös nevezőjük a morális ösztönző és a lelki felemelkedés. Ugy érzem ezek az indítékok az önkifejezés intellektuális dimenziójára is jellemzőek, feltehetően annál az olvasónál is, aki ezt válaszolta: "ahogy a könyv az embereket ábrázolja". Kétségtől megkülönböztethető - az esetek egy részében - egy naivabb és egy racióálisabb olvasói magatartás. Szépirodalmi művek esetében az előbbire inkább az érzelmi azonosulás, az utóbbira inkább az okok és magyarázat keresése jellemző, de helyesebb lenne az érzelmi és a magyarázó elemek különböző részarányát, illetve dominanciáját vizsgálni, és nem élesen elkülöníthető kategóriákról beszélni.

Mind az érzelmi azonosuló, mind a racióális magyarázatkereső olvasói magatartás párosulhat kisebb, vagy nagyobb mértékű olvasói aktivitással. Lehet az ugyanannak a könyvnek az olvasása érzékeink csiklandozása, de érzelmeink komoly problémája is, lehet ismeret-csipegetés, lehet összefüggéskeresés. Az érzelmi-azonosuló viszonyulás elengedhetetlen egy irodalmi mű, egy természettudományi, vagy természettudományi kérdésekkel foglalkozó mű megfelelő befogadásához.

Bryan Luckham "expresszive-instrumental" szempontrendszerét ily módon látszik célszerűnek módosítani:

Az olvasás célja és eredménye lehet FELADATMEGOLDÁS vagy ÖNKIFEJEZÉS. A feladatmegoldás lehet MEGISMERÉS vagy CSELEKVÉS, az önkifejezés lehet inkább ÉRZELMI-AZONOSULÓ, ÉRZELMI-ÉRTELMİ, inkább RACIONÁLIS-MAGYARÁZATKERESŐ, mindhárom önkifejezés lehet különböző fokon AKTIV vagy PASSZIV.

Természetesen a magyar könyvtárhasználók válaszait is Bryan Luckham szempontjai alapján kategorizáltuk. Az összes kérdészettnél így a könyvvel kapcsolatos elképzelések és megvalósulások az "expresszive-instrumental" dimenzióban:

	elképzelések az olvasás előtt			megvalósulás		
	nők	férfiak	össz.	nők	férfiak	össz.
önkifejezés:						
érzelem	30	20	25	20	12	16
megértés	6	9	7	13	14	14
érzelem-megértés	7	4	6	12	4	8
eszköz:						
megértés	23	24	24	25	32	29
cselekvés	4	10	7	4	7	5
megértés-cselekvés	1	3	2	0	3	1
önkifejezés-eszköz:						
megértés	4	6	5	8	3	5
érzelem-megértés	2	3	3	4	11	8
nem világos:	21	21	21	14	14	14
összesen:	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

	szakmunkás értelmiségi	szakmunkás	értelmiségi
önkifejezés:			
érzelem	20	11	19
megértés	8	6	12
érzelem-megértés	2	7	0
eszköz:			
megértés	32	29	39
cselekvés	6	13	6
önkifejezés-eszköz:			
megértés	6	9	2
érzelem-megértés:	2	3	10
nem világos	24	17	12
összesen:	100 %	100 %	100 %

Ebben az esetben a nemzetközi összehasonlításnál nagyon óvatosnak kell lennünk; a következő okokból:

a/ nem ugyanazon személy végezte a válaszok kategóriákba sorolását, és ez ilyen esetben, amikor bonyolult és vitatható kategóriákról van szó, különös sullyal esik latba,

b/ a magyar mintában háromszor, illetve kétszer akkora a "nem világos" válaszok aránya.

Annyit azért óvatosan megállapíthatunk, hogy az angol könyvtárhasználók /akiknek olvasmányai között nagyobb arányban szerepelnek ismeretközlő könyvek, mint a magyaroknál/ nem rit-

kább sem az önkifejezést szolgáló olvasás, sem az érzelmi-azonosuló viszonyulás. Az is valószínűnek tűnik, hogy a magyar nők és férfiak célkitűzései különbözőségét az érzelmi-azonosuló és a cselekvő beállítódás és viselkedés eléggé eltérő gyakorisága jelmezni.

Az angol férfiak és nők között ennyire élesen kirajzolódó különbséget Bryan Luckham adatai nem jeleznek. A magyar könyvtárhazználó férfiak jellemző jegye ebben a tekintetben a cselekvés eszközt jelentő olvasás, a nőké pedig az érzelmi irányultságú önkifejezés. Az iskolai végzettséget, a munkavégzés jellegét tekintve is erőteljesen különböző szakmunkások és értelmiségiek jellemző jegyei, ebben a tekintetben a két országban meglehetősen különbözőképpen alakultak:

magyar értelmiségiek:	önkifejezés-megértés eszköz cselekvés
angol értelmiségiek:	önkifejezés-érzelem
magyar szakmunkások:	önkifejezés-érzelem
angol szakmunkások:	eszköz-cselekvés

Mivel magyarázható az, hogy a magyar értelmiségihez angol munkás, az angol értelmiségihez a magyar munkás olvasói beállítódása és viselkedése hasonlít jobban? A legelfogadhatóbb magyarázatnak az látszik, hogy az azonos elvekre törekvő kategorizálás ellenére is más lett a tartalma elsősorban az "önkifejezés-megértés" és az "önkifejezés-érzelem" kategóriáknak.

Feltételezhető, hogy más az összetétele a két rétegnél az "önkifejezés-érzelem" kategóriába sorolt megnyilatkozásoknak abból a szempontból, hogy mennyire aktív, vagy passzív ez az önkifejezés. Szerencsére az adott olvasmánnyal kapcsolatos beállítódás és viselkedés aktív, vagy passzív jellegét mindkét országban a vizsgálat tárgya volt, így ellenőrizni lehet ennek az előfeltevésnek a helyességét.

Ez után az olvasók által anticipált élmény természetét elemeztük. A válaszok első olvasásakor úgy tűnt, fel lehetne vázolni egy tetszés - nem tetszés, vagy egy kritikus - nem kriti-

kus dimenziót. Evidensnek éreztük azonban, hogy jóval összetettebb érzések és attitűdök felkeltéséről van szó. A tudatosság első elemzéséből nyilvánvalóvá vált, hogy az olvasó részéről az élmények, illetve aktív együttműködésnek valószínűleg van egy erőteljes összetevője. Ezért sok olvasóról feltételezhettük, hogy aktív kapcsolatra törekszik a könyvvel és szerzőjével. Minden esetre még a legkönnyebb munkának az elolvasása is meg kíván némi erőfeszítést és kitartást.

10./ Aktív és passzív olvasás

Az olvasói nyilatkozatok vizsgálata a könyvre irányuló aktivitás és passzivitás különböző fokozatait tárta fel. Ennek a dimenzióknak a metszete negatív-pozitív megközelítés volt, amely vagy aktívan szembeforduló, vagy "simulékony" helyzetet mutatott az olvasó saját álláspontjához képest.

Végül is négy csoport alakult ki. Az első az olvasó megközelítését, illetőleg reakcióját tekintve passzív volt, s ugyanakkor negatív volt a jövőt, a valóságos változást illetően, mert az illető ahelyett, hogy az olvasottakat abszorbeálta volna, azaz szembenézett volna a problémákkal, menekült a realitás elől. Ebben a csoportban a megkérdezettek szívesen fűztek megjegyzéseket élményeikhez, de inkább az írás formai jegyeire koncentráltak, mint a mű lényegi tartalmára. Más szavakkal: a könyvet a menekülés, az elkerülés, a visszavonulás eszközeként fogták fel./23 kifejezést adtak meg, olyanokat, mint: "menekülés a mindennapok elől", "eltérítő terápia", "laza olvasás", "környezet átalakítása", "egyszerűen csak szeretek olvasni", "szórakozás".

Azok a megkérdezettek is passzívak voltak /abban az értelemben, hogy inkább befogadóként, mintsem beavatkozóként tűntek fel/, akik készségesen elfogadták az anyagot, de ugyanakkor pozitív reakciót is mutattak azáltal, hogy olvasmányukat integrálták, hozzáadták saját ismeretanyagukhoz, tapasztalatukhoz. 83 utalást fogtunk fel úgy, mint ami kihívás nélkül elfogadásról tanuskodik /"megvilágosodás", "véleményem megerősítése", "értelmem és lelkem gazdagodása", "mindenféle tudás", "megértet-

tem néhány olyan dolgot, amiről nem is tudtam", "kemény dolgokat tanultam meg" stb./.

Ezzel szemben egy csekély kisebbség sokkal kritikusabban és aktívabban tekintett a könyvre, azt saját magukkal és nézeteikkel szembeni kihívásként fogták fel. Hét ilyen válasz szemmel láthatóan ellenséges volt. Egy-kettő ezek közül /akik külső kényszer hatására olvastak/ szkeptikus volt, mások elutasították amit találtak, mondván, hogy pl. "nem különösebben lelkesítő", "semmitmondó és nagyon unalmas", "a feléig kitartottam, de nem tudtam végigolvasni", "szeretném tudni, mások mit láttak benne".

Tizennégy válaszolónak, akik aktívan involválódtak olvasmányaikkal kapcsolatban, pozitívabb és konstruktívabb álláspontja volt, s - ahogy a következő példák mutatják - valamiféle kreatív dialógus, illetve a könyv által kiváltott válaszkérés jellemezte őket: "rőla irok, s ennek a könyvnek a segítségével sokkal jobban meg tudom érteni", "elgondolkoztatott háziasszonyi szerepemmel kapcsolatban", "válaszokat keresek, hogy összehasonlításokat tehessek", "olyan eseményeknek a bizonyosága, amelyeket magam is átéltem" stb. Státusz-megerősítő motívumnak - Mann dolgozatával ellentétben^x - nem volt látható nyoma a válaszokban. Az olvasók azonban talán nem is beszélnek nyíltan az ilyen célokról. A többi válasz nem volt egyértelmű, vagy pedig egynél több kategóriába tartozó kifejezést használt. Így a legtöbb válaszolót a következő kétértékű mátrixhoz lehetett hozzárendelni:

	AKTIV	PASSZIV
POZITIV	KREATIV AP	ELFOGADÓ PP
NEGATIV	ELUTASÍTÓ AN	MENEKÜLO PN

^x MANN, P.H.: - BURGOYNE, I.L.: Books and Reading. London. 1969. Deutsch.

Milyen más tulajdonságok jellemezték még ezeket a csoportokat? A legfontosabb eltérés az volt, hogy az irodalomolvasók nagy számban képviseltették magukat a PN /passzív-negatív/ tartományban, annak ellentmondásos természetével együtt, míg az ismeretközlő könyvek olvasói - hangsúlyt helyezve a tudásszerzésre - leginkább a PP /passzív-pozitív/ negyedben fordultak elő. Az életkor csak kis mértékben módosította a képet. A nők valamivel nagyobb arányban tűntek fel a PP mezőben. A nem manuális munkásokat szembetűnően az AP-ben és a PN-ben találtuk, míg a fizikai dolgozók a PP felé tendáltak.

A könyv elolvasása utáni legészrevehetőbb változás egy eltolódás volt: azok, akik előzetesen menekülési szándékot jeleztek, az anyag elfogadása és integrálása felé mozdultak el. A nagyobb valószínűséggel változó személyek az irodalomolvasók, a fiatalok és a fizikai dolgozók voltak. A nem szerinti eltérések nem voltak jelentősek, sem a választás tudatossága, sem a preferencia állandósága a könyvkválasztásban, sem a tartalom, illetve a stílus iránti érdeklődés. Az összes olvasónak mintegy fele változtatta meg itt utalása jellegét. Ezt azonban nem lenne helyes úgy interpretálni, mint az olvasmányaikkal való megelelés 50 százalékos arányát. Ez inkább olyan élménynek tűnt, ami felnagyította, illetve módosította látásmódjukat, új betekintést és tudást kínálva. Mindig elsősorban a passzív-aktív tengelyen, mintsem a pozitív-negatívon történt az elmozdulás. Az összesítő adatokat az alábbi táblázat mutatja.

	AKTIV				VEGYES	ÉRTÉKEL- HETETLEN
	POZITIV	NEGATIV	POZITIV	NEGATIV		
	Kreatív	Elutasító	Elfogadó	Menekülő		
ELŐTTE	8 %	1 %	41 %	33 %	2 %	15 %
UTÁNA	8 %	3 %	63 %	19 %	-	7 %

Bryan Luckham kreatív-elfogadó-elutasító-menekülő kategóriarendszere igen jól használható az aktív-passzív olvasói beállítódás és viselkedés sajátosságainak elemzésére, de ez a megközelítés szintén intenzív interjú módszert követel, vagy pedig speciális tesztek alkalmazását, különösképpen az olvasói elképzelések, vagyis az adott olvasmánnyal kapcsolatos beállítódás vizsgálatánál.

Az olvasók többsége a legritkább esetben utasítja el azt a könyvet, amelynek elolvasása mellett dönt. Ellenérzései természetesen lehetnek, különösképpen ráérőszakolt olvasmányokkal szemben. Számolni kell a nem eleve elutasító, de kritikus beállítódással, valamint az egyes elemek ötvözetével, elsősorban a "megvalósulásnál", így a kreatív befogadó, de még a kreatív elutasító viselkedéssel is.

A magyar vizsgálatban az olvasói elképzelések elemzésénél csak az aktív és passzív kategóriákat alkalmaztuk és gondot fordítottunk arra, hogy csak élesen kirajzolódó válaszok kerüljenek ebbe a kategóriába:

	AKTIV	PASSZIV	NEM VILÁGOS	ÖSSZESEN
összesen	26	26	48	100 %
nők	24	28	48	100 %
férfiak	27	22	51	100 %
értelmiségiek	44	12	44	100 %
adminisztrátorok	23	26	51	100 %
szakmunkások	22	22	56	100 %
fáiskolások	37	14	49	100 %
középiskolások	13	27	60	100 %

Ugy látszik, hogy az angol könyvtárhasználók körében sem nagyobb az aktív beállítódásra utaló elképzelések aránya, hiszen az elutasító és a kreatív kategóriába sorolt elképzelések aránya mindössze 9 % volt az angol mintában. /És csak 15 % az értékelhetetlen válaszoké./ Az aktív és a passzív válaszok aránya sem a nők és a férfiak, sem az értelmiségiek és a szakmunkások között

nem különbözött olyan mértékben az olvasói elképzeléseknél, mint a magyar könyvtárhasználóknál ez viszont előfeltevésünket igazolta: az "önkifejezés-érzelem" kategóriába sorolt megnyilatkozások jelentős része az angol könyvtárhasználóknál passzív beállítódású olvasóktól származik, még az értelmiségieknél is. A további, elmélyültebb vizsgálódás ezen a területen feltétlenül szükséges, mert érdekes összefüggések feltárására van remény.

Ami a magyar könyvtárhasználók olvasói elképzeléseit /és az ezzel érzékeltetett olvasói beállítódást/illetti, a nők valamivel passzívabb, a férfiak valamivel aktívabb beállítódásának valószínűsége ezuttal is igazolódni látszik. Figyelmeztető jel az aktívnak minősíthető olvasói elképzelések meglepően alacsony aránya a középiskolásoknál. A "Mit kapott...?" kérdésre adott magyar válaszokat már ugyanugy kategorizáltuk, mint az angolokat Bryan Luckham:

	AKTIV elutasító	kreatív	PASSZIV menekülő	elfogadó	NEM VI- LAGOS	ÖSSZ.
összesen	6	22	9	45	18	100 %
nők	9	23	11	45	12	100 %
férfiak	3	21	7	45	24	100 %
értelmiségiek	7	24	10	41	18	100 %
adminisztrátorok	6	25	13	38	18	100 %
szakmunkások	2	16	4	53	25	100 %
főiskolások	9	30	7	46	8	100 %
középiskolások	11	17	17	44	11	100 %

Ugy tűnik, hogy a férfiak és a nők olvasói magatartása inkább az elképzelések, mint a megvalósulás szférájában különbözik. Az olvasói elképzeléseknél tapasztalt átlagosnál erősebb passzivitás az olvasás "eredményénél" is érzékelhető a középiskolásoknál. Ebben a tekintetben a magyar és az angol könyvtárhasználók, úgy tűnik, nem különböznek élesen. Az viszont mindenképpen elgondolkodtató, hogy a legmarkánsabb különbség a két orszár könyvtárhasználói között most is a szakmunkások és értelmi-

ségek esetében észlelhető. Az angol könyvtárhasználóknál éppen az értelmiségieknél a legnagyobb a "passzív-menekülő" kategóriába sorolt megnyilatkozások aránya, /33 %/ és a szakmunkásoknál 27 % volt az "önkifejező-érzelmi" kategóriába sorolt válaszok aránya. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy az angol értelmiségnél nagyobb szerepet játszik a kikapcsolódó olvasás, mint a magyar értelmiségieknél. A fontosabb következtetés azonban módszertani természetű: az "önkifejezés" kategória felülvizsgálata elkerülhetetlen.

Vagy újrafogalmazása, vagy az aktív és passzív önkifejezés megkülönböztetése látszik célszerűnek, különösen az "önkifejezés-érzelem" kategóriánál.

11./ Az olvasás fókuszpontja

Felismerték-e, illetve megfelelően osztályozták-e az olvasók könyvük témáját? Ennek foka változó volt, de úgy találtuk, a megjegyzésekben háromféle téma bukkant elő. Néhányan erősen specifikus problémát, megoldandó kérdést kutattak, olyan kifejezésekkel jelezve ezt, mint: "A varrógépekről akartam megtudni dolgokat", "közvetlen információkat a témáról", "leírás a szülővárosomról", "bepillantás századunk titokzatos sajátosságaiba", "mennyire szerette ezt a cigányt". Mindazonáltal a legtöbb megjegyzés túl általános, vagy nem specifikus volt. 11 választól nagyon tapogatózó, illetve felderítő jellegű megközelítésre következtettünk, olyan megjegyzések alapján, mint: "kiváncsi voltam, mások mit láttak a műveiben", "jobban megismerni Orwellt", "a cím keltette fel érdeklődésemet". Az esetek kis részében nem nevezték meg az érdeklődés fókuszpontját. Mint ahogy várni lehetett, az ismeretközlő művek keltették a specifikusabb érdeklődést, s a hangsúlyt szintén a fiatalok, a férfiak és a fizikai munkások körében találjuk a leggyakrabban. Az olvasás előtti és utáni specifikus érdeklődést a következő táblázat ábrázolja.

	SPECIFIKUS	ÁLTALÁNOS	FELDERÍTŐ	NEM EGYÉRTELMŰ
ELŐTTE	28 %	62 %	6 %	4 %
UTÁNA	44 %	47.5 %	0,5 %	8 %

Mint a táblázat is mutatja, lényeges változások mentek végbe minden tartományban. Mindezek eredője pedig az, hogy a könyv elolvasása után észrevehetően többen azonosították az adott érdeklődési kört, illetve tárgyat. Erre számíthattunk is, hiszen az olvasó korábban ismeretlen dolgokat fedez fel az olvasás során, továbbá ez a tartalom hatásának is betudható. Ez az eltolódás főként a fizikai dolgozókra és a fiatalokra volt jellemző, továbbá több olyan olvasóra, akik véletlenül, esetleg megszokott körükön kívül választottak könyvet.

- - - - -

Ez a szempont viszonylag egyértelmű, ám itt is akad még finomítani, tisztázni való. Valószínű egy másik szemponttal együtt működne igazán: az érdeklődés intenzitása ugyanis erősen különböző lehet a "specifikus" kategórián belül. A "leírás szülővárosáról" kijelentés mögött állhat helytörténész, emlékeibe kapaszkodó idősebb ember és vetélkedő brigádtag is. Valószínű, hogy egy alaposabb elemzésben külön kategóriába kerül az átfogó, és a általános olvasói érdeklődés. A felfedező, a nyomozó és a tapogatózó árnyalatok megkülönböztetése is célszerűnek látszik majd egy finomabb műszerekkel dolgozó vizsgálatnál.

A magyar könyvtárhasználók válaszait így kategorizáltuk ebből a szempontból:

	specifikus				általános				felderítő nem vi- lágos				összesen			
	e	m	e	m	e	m	e	m	e	m	e	m	e	m	e	m
összesen	38	27	40	51	4	4	18	14	100	%	100	%				
nők	39	21	41	58	4	8	16	13	100	%	100	%				
férfiak	38	29	38	47	5	7	19	17	100	%	100	%				
értelmiségiek	43	33	31	44	6	10	20	13	100	%	100	%				
adminisztrátorok	30	18	45	56	3	10	22	16	100	%	100	%				
szakmunkások	39	28	39	51	8	6	14	16	100	%	100	%				
főiskolások	37	21	40	42	0	19	32	20	100	%	100	%				
középiskolások	24	11	44	61	3	5	29	23	100	%	100	%				

Az elképzeléseknél azért nincs jelentős eltérés a magyar és az angol könyvtárhasználók között, mert a magyarok "nem világos" kategóriába sorolt válaszainak túlnyomó része többé-kevésbé beilleszthető az "általános" kategóriába. Bryan Luckham azzal magyarázza a "változást" /az elképzelés és a megvalósulás között/, hogy "az olvasó korábban ismeretlen dolgokat fedez fel az olvasás során". Logikusnak látszik a feltételezés, de mivel magyarázunk a magyaroknál ellentétes tendenciát? Azzal, hogy a speciális céllal induló olvasó többet kap a könyvtől, illetve általánosítja annak tanulságait?

Az elemezett esetek egy része erre utal, másik része viszont azt sejteti, hogy a "Mit kapott...?" kérdésre nehezebb a választ árnyaltan megfogalmazni, mint a "Mit várt...", kérdésre.

A magyar könyvtárhasználók közül ismét a középiskolások rétege tűnik rendhagyónak a körülhatárolt, konkrét elképzelések apacsony arányával. A szakmunkástanulók és az értelmiségiek között ismét a már tapasztalt fordított helyzet tapasztalható a két országban: az angoloknál a szakmunkások között, a magyaroknál az értelmiségiek között nagyobb a specifikus elképzelések és következmények aránya.

12./ Egyetemes és részleges olvasás

Milyen témát, vagy szituációt kerestek, illetőleg találtak a megkérdezettek olvasmányaikban? Nyilvánvalóan egy sor részletre utaltak, de - úgy hisszük - ha azonosíthatnánk is bármelyiket, az lenne a legfontosabb, vagy legemlékezetesebb részlet, amelyet fel is fogtak. Ennek a részletnek a természete megmutatná az általuk érvényesített, illetve az olvasásból nyert perspektívát. Habár egyik témát sem említette a megkérdezettek többsége, gyakran utaltak az életre és a társadalomra, s ez tükrözni látszott Parsons variábilis, egyetemes /partikuláris/ sémáját.^x Az előbbi polaritás felé mutatnak azok az átfogó gondolkodásra /osztálytársadalom, történelmi folyamat, termelőerők, az emberek közötti kapcsolatok elsődlegessége/ utaló megjegyzések, amelyek a Lukács által vázolt világítás, illetve gondolkodásmód fogalmait reprezentálják. A másik végletet azok az utalások jelentették, amelyek ehelyett a könyvekben látott partikuláris intézményekre, vagy tulajdonságokra koncentráltak mint központi problémára, amely körül a társadalmi rend átrendeződik. /Erre példák: a faj, az osztály, a városi, vagy falusi élet, az életkor, a nemiség és a család - illusztrálva a Goldmann által ábrázolt mikrostruktúra-koncepciót.^{xx}/

Az olvasást megelőzően tett észrevételeket megvizsgálva kiderült, hogy az utalásoknak majdnem a fele a bemutatott írások mentén helyezkedett el. 64-en várták az előolvasandó könyvtől, hogy annak lényegi részei világnézeti kérdéseket érintenek. A legtöbben ezen belül /34-en/ az emberek közötti kapcsolatokat említették /"a gyermekek viselkedése", "az egyén a korruptak ellen", "a serdülés élménye", "szerelem és románc"/. A történelmi eseményeket és folyamatokat 17 megkérdezett említette /"nagy

^x PARSONS, T.: The Structure of Social Action. New York, 1949. Free Press

^{xx} GOLDMANN, L.: The Human Science and Philosophy. London, 1969. Cape.

felfordulás az európai történelemben", "századunk jellege", "Viktoria királynő uralkodása alatt"/. Tizen gazdasági, politikai és társadalmi rendszereket, illetve konfliktusokat említettek, s mindössze hárman utaltak valamilyen technológiai folyamatra. Megjegyezzük, senki sem említette a szerencsét, vagy a természetfeletti erőket.

A többiek valamilyen mikrostrukturát találtak említésre méltónak. Közülük hárman említették a faji különbségeket, illetve tudatot, kilencen az osztályt, míg hatan a város-vidék ellentétet, hárman pedig a családdal, illetve az életkorral összefüggő tényezőket emelték ki.

A szépirodalom olvasói közül jóval többen találták érdemesnek megemlíteni az emberek közötti kapcsolatot, amíg a történelmi folyamatokra inkább az ismeretközlő könyvek olvasói utaltak. Egyéb kategóriák csak kis számban, következtetések levonására lehetőséget nem adva fordultak elő. A fiatalok és a fizikai dolgozók nagyobb súlyt helyeztek a világnézetre, mint a női olvasók, de ez utóbbiak különösen nagy számban utaltak az emberek közötti kapcsolatokra, mint fókuszpontra. Az olvasás okozta változás nem volt drámai erejű. Inkább az idősebbek és a fizikai dolgozók körében fordult elő, különösen akkor, ha a kiválasztott könyv nem vágott kedvenc olvasmányaik körébe.

	ELVÁRÁS	EREDMÉNY	
FAJ	2	-	
OSZTÁLY	5	3	MIKROSTRUKTURA
VÁROS /FALU/	3	csak 1	
ÉLETKOR /CSALÁD/	2	-	Partikuláris
EMBEREK KÖZÖTTI			
KAPCSOLAT	19	18	
TÖRTÉNELMI	9	8	VILÁGSZEMLÉLET
GAZD./POL./ TÁRS.	5	10	Egyetemes
TECHNOKRATA	2	2	
NEM JELÖLT	53	59	

Már amennyire a megkérdezettek előzetes és utólagos megjegyzései tükrözik, az olvasás hatására bekövetkező változás egy szerény mértékű eltolódás mutatkozott a részletekről, a partikulárisról való foglalkozástól, a perspektívák szélesedése irányában.

- - - - -

Az a tény, hogy a válaszok 53 illetve 59 százalékát nem tudta angol kollégánk rendszerében elhelyezni, már önmagában arra mutat, hogy ez a szempont nem működik tökéletesen. Ennek valószínűleg az az oka, hogy Parsons, de főképpen Lukács és Goldmann kategóriái közvetlenül nem szembesíthetők olvasásszociológiai tapasztalati anyaggal. Ami a magyar válaszokat illeti, itt is nagy, 54 és 43 % volt a nem kategorizált válaszok aránya. Ami az értékelhető válaszokat illeti, így fest a helyzet:

	ELKÉPZELÉSEK			MEGVALÓSULÁS		
	nők	férfiak	össz.	nők	férfiak	össz.
RÉSZLEGES	/5/	/7/	/6/	/10/	/5/	/8/
faj	0	3	1	4	2	3
osztály	1	0	1	0	0	0
város/falu	1	0	1	1	0	1
nemzedék/család	3	4	3	5	3	4
EGYETEMES	/28/	/41/	/34/	/39/	/54/	/47/
emberek közötti kapcs.	5	3	4	13	37	10
történelem	14	23	19	19	32	26
gazdaság, politika	8	10	9	6	10	8
társadalom						
technika	1	5	3	5	5	3
NEM VILÁGOS	67	52	60	51	41	45
ö s s z e s e n :	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

	ELKÉPZELÉSEK		MEGVALÓSULÁS	
	értelmi ségek	szakmun- kások	értelmi- ségek	szakmun- kások
RÉSZLEGES	/6/	/4/	/8/	/4/
faj	0	4	2	2
osztály	0	0	0	0
város/falu	0	0	0	0
nemzedék/család	2	0	3	2
EGYETEMES	/45/	/43/	/51/	/49/
emberek közötti kapcsolat	8	0	11	4
történelem	22	27	24	37
gazdaság, politika, társad.	13	12	14	6
technika	2	4	2	6
NEM VILÁGOS	49	53	41	47
ö s s z e s e n :	100 %	100 %	100 %	100 %

A "részleges" és az "egyetemes" kategóriákba sorolható válaszok aránya két országban hasonló volt, ám az angol könyvtárhaználónál az "emberek közötti kapcsolat", a magyaroknál a "történelem" minősítésű válaszok voltak a leggyakoribbak. Újabb bizonyíték ez a magyar olvasókra az utóbbi években jellemző igen erőteljes történelmi érdeklődésre. Az emberi kapcsolatok iránti érdeklődés mindkét országban valamivel gyakoribb a nőknél, mint a férfiaknál és az értelmiségieknél, mint a szakmunkásoknál.

13./ Belső világ, külső világ

Mennyire volt mély a könyvolvasás által kínált személyes élmény? Az egyes könyvek hatása között nyilvánvalóan óriási különbségek lehetnek, de vajon nem mutatkoznak-e általános sémák is? A válaszolók önmagukban is bepillanthattak-e, vagy a következők tisztán gyakorlatiasak és felszínesek voltak?

Ezen a szinten kiderült néhány nagyon érdekes probléma, mégpedig azzal kapcsolatban, hogy az olvasók milyen mértékben számoltak be a belső énjükre, saját felszínre, vagy gyakorlati

problémáikra való hatásról, az ahhoz kapcsolódásról, vagy a társadalmi interakció /azaz a másokkal, vagy a társadalom egészével való viszony/ szintjének ismeretéről. Tizenketten említettek meg ilyen mély belső élményt /"hitem megerősödése", "az értelem és a lélek gazdagodása", "nagyon megrázott", "mélyen magával sodort"/. Ugyanakkor 58-an utaltak a felszínes és azonnali hatásra /"fejlesztteni nyelvérzékemet", "felvidit", "szép történetek", "célzások", "a háttérre vonatkozó ismeretek"/.

Ami az emberek közötti kapcsolatokra vonatkozó részleteket illeti, 19 ilyen utalást találtunk /pl. "olyan ut, amelyen az emberek messzire mennek, hogy hatással lehessenek másokra", "megmutatta az embereket", "egy lány és egy cigány kapcsolatba kerülése", "mennyire másképpen reagálnak az emberek", "emberi és családi kapcsolatok"/. 49 utalás szélesebb társadalmi és rendszertudatról tanuskodott /pl. "a nevelés egészének szervezete", "valami az életről és arról a környezetről, amelyben játszódik", "a politikai hatalom természete... politikusok, üzleti élet, sajtó stb.", "egy vidéki állatorvos életmódja és a környezet", "politikai és társadalmi keretek"/. Huszonnégy válaszoló nem jelezte, mire számított, a többiek pedig többszörösen besorolható utalásokat adtak.

Az irodalomolvasók és a nem fizikai dolgozók körében valamivel erősebb tendenciát tapasztaltunk a személyes fontosság kiemelésére, mint a külsődleges jellemzők említésére /ha az ismeretközlő könyvek olvasóival hasonlítjuk őket össze/, a nem és az életkor azonban csak alig mutatott eltéréseket az általános sémától. Miután elolvasták a kiválasztott könyvet, a megkérdezettek valamivel több, belső énjükkel, illetve - ehhez hasonlóan - a szélesebb társadalmi vonatkozásaikkal kapcsolatos utalást adtak. A változásra a nőknek, az irodalomolvasóknak és az idősebbeknek volt nagyobb esélyük. A társadalmi-gazdasági hovatartozás nem játszott nagy szerepet. Csaknem minden egyéb dimenzióval kapcsolatban a diákok bizonyultak a legkevésbé változékonyaknak. A tudatosabban könyvet választó olvasók nagyobb valószínűséggel változtak, mint a véletlenül választók, s ez

azt sugallja, hogy a kritikusabb, vagy tájékozottabb megközelítés elősegíti a változást.

	BELSŐ ÉN	FELSZÍN	EMBEREK KÖZÖTTI VISZONY	SZÉLESEBB TÁRSADA- LOM	NEM EGYÉRTelmi VAGY TÖBBSZÖRÖS
ELOTTÉ UTÁNA	3 % 9 %	62 % 48 %	6 % 11 %	15 % 17 %	14 % 15 %

- - - - -

Bryan Luckham rendszere nagyjából egybevágy egyik korábbi elképzelésünkkel, amely szerint az olvasó két irányban lépheti át ön-körét, a kisvilágot: beléphet az én-körébe, és kiléphet a nagyvilágba. Természetesen az én-körbe belépés az esetek nagy részében nem zárja ki a nagyvilágba kilépést, mivel a személyiség és a közösség egymást feltételező fogalmak és kedvező esetben önmagunk és megváltoztatása, megismerése együtt jár a világ megismerésével és megváltoztatásával. Az igazi ellentét az ön-kör és az én-kör, a "kisvilág" és a "nagyvilág". Számolni kell a kilépés és a belépés látszataival is, amikor az olvasó a "nagyvilágról", vagy az emberi lélek mélységeiről tudósító könyvet választ, de nem mozdul ki ön-köréből, a "kisvilágból", hanem - akár kíváncsiskodva, akár rokonszenvezve - ön-köréből szemléli mind a mélyebb, mind a tágabb világot. Ennek a dimenziónak a vizsgálata a következő szempontrendszer szerint lenne célszerű: KISVILÁG /ÖN-KÖR/-BELSŐ VILÁG /ÉN-KÖR/-KÜLSŐ VILÁG-BELSŐ ÉS KÜLSŐ VILÁG ÖSSZEFÜGGÉSBEN.

Bryan Luckham elképzelése alapján minősítve a válaszokat a magyar könyvtárhasználók körében ezt tapasztaltuk:

	ÖSSZE- SEN	NŐK	FÉRFIAK	ÉRTELMI- SÉGIEK	SAKAMUN- KÁSOK
ELKÉPZELES					
belső én	4	5	4	9	4
felszín	27	30	23	15	27
emberek közötti viszony	5	6	4	4	2
szélesebb társa- dalom	26	24	28	30	35
nem világos	38	35	41	42	34
ö s s z e s e n :	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

	ÖSSZE- SEN	NŐK	FÉRFIAK	ÉRTELMI- SÉGIEK	SAKAMUN- KÁSOK
MEGVALÓSULÁS					
belső én	9	12	6	11	0
felszín	17	20	14	14	20
emberek közötti viszony	5	7	4	9	2
szélesebb társa- dalom	34	27	40	34	41
nem világos	35	34	36	32	37
ö s s z e s e n :	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

A táblázat adatai alapján előfeltételezésként megfogalmazható, hogy az elképzelésekhez képest a megvalósulás a nőknél /különösképpen az adminisztrátoroknál/ mélyebb, a férfiaknál tágabb. A fő tendencia mindkét országban a "felszínes" kategóriába sorolható válaszok arányának csökkenése. Nem szabad megfeledkezni azonban arról, hogy általában a még ismeretlen olvasmányokkal kapcsolatos kevésbé körvonalazott, nehezebben megfogalmazható elképzelések állnak szemben a könyv elolvasása utáni véleményekkel, amelyek értelemszerűen kevésbé felszínesek, mint az elképzelések. Természetesen azzal is számolni kell, hogy az i-gazi művészi, vagy tudományos értéket képviselő könyv "aláme-rülésre" kényszeríti a "felszínes" olvasót: meggyőzi, meglepi, megrendíti.

14./ Az olvasás hatása az idő függvényében

Az elemzés következő lépése az olvasók tapasztalatainak időtől függő természetét vette számba. Vajon olyanak látták-e a könyvet, mint ami azonnali válaszokat, illetve "jutalmakat" kínál, vagy olvasásuk következményét csak utólag lehet felmérni? Az előzőekhez hasonlóan ezt a kérdést nem tettük fel közvetlenül, de a spontán megnyilatkozásokból következtethettünk a válasza.

Az olvasóknak valamivel több, mint fele által használt kifejezések ilyen azonnali kielégülésre, eredményre utaltak /"pihenés", "jó olvasmány", "izgalmas", "olvasni támadt kedvem", "el akartam feledkezni a gondjaimról" stb./. Ezzel szemben a megkérdezetteknek kb. egynegyede késleltetett hatásra utalt, különösen akkor, ha az olvasás egy hosszabb folyamat része volt /"egy berendezés megtervezéséhez", "hobbijaimhoz", "szeretem megkeresni a válaszokat"/. A többieknek nem voltak világos utalásaik. Ahogy feltételezni lehetett, volt egy szoros /bár nem 100 %-os/ megfelelés az azonnali hatás és a szépirodalom, valamint a késleltetett hatás és az ismeretközlő olvasmányok között. A nem manuális csoport is gyorsabb következményeket várt el, a nem és az életkor azonban, úgy tűnt, nem tartalmazott összefüggést ezzel a sajátossággal. Az olvasás után ellenben egy szembeszökő változás mutatkozott: a megkérdezettek túlnyomó többségben olyan kifejezéseket használtak, amelyek pontos és azonnali következményekről tanuskodtak. A legnagyobb esélye a férfiaknak, a fizikai dolgozóknak, a 35 éven aluliaknak, valamint az általuk keresett művet valószínűleg megfelelő irodalomolvasóknak volt a változása. Ahogy az alábbi táblázaton megfigyelhető, csaknem mindenki ismerte az olvasás után azonnal észlelt gazdagodás jellegét. A változás valószínűsége azok esetében volt a legkisebb, akik olvasmányaikat véletlenül, vagy szokásos olvasmányaik körén kívülről választották.

	AZONNAL	NEM EGYÉRTELMŰ	KÉSLELTETETT
ELŐTTE	51 %	22 %	27 %
UTÁNA	92 %	4 %	4 %

- - - - -

Az olvasmány hatásának vizsgálata a legnehezebb feladatok közé tartozik. A "tetszett - nem tetszett" skála nyilvánvalóan alkalmatlan mérőeszköz, hiszen hathat az az olvasmány is, amely visszatetszést, vagy ellenkezést vált ki. Használhatóbb lenne egy olyan mérőeszköz, amelynek egyik végpontja a "nagyon tetszett" és a "nagyon nem tetszett", a másik pedig a "közömbösen hagyott". Persze, ez is csak a pillanatnyi megítélés érzékelésére alkalmas. Az olvasmány hatását valószínűleg csak megfelelő idő elteltével lehetne mérni, először is azzal, hogy emlékszik-e rá egyáltalán.

A "Mit kapott...?" kérdés arra ösztönzi az olvasót, hogy beszámoljon, olvasása eredményeiről. Nyilvánvalóan tartózkodni fog a "semmit" választól, hiszen ez negatívan minősítene olvasói teljesítményét. Nyilvánvaló, hogy mindig, minden olvasmánynak vannak bizonyos azonnali következményei és az is tény, hogy az olvasók túlnyomó része befejezettnek tekinti a könyv elolvasását az utolsó sor elolvasásával, valamint azt is figyelembe kell venni, hogy a legtöbb olvasó általában olyan könyvet választ, amelytől kap is valamit.

Érdemes lenne azt is megvizsgálni, hogy mennyire tekintik befejezett, lezárt ténynek az olvasók az adott könyv elolvasását, és kik azok, akik azt válaszolják: "még gondolkodnom kell rajta", "erre még sokszor fogok visszagondolni". Feltételezhetően több ilyen típusú választ kaptunk tőle "Hogyan hatott önre ez a könyv?" kérdésre. Szükséges tehát a BEFEJEZETT és a NYITVAHAGYOTT OLVASÁS vizsgálata is. Az, hogy valaki azonnal észleli a gazdagodást, még nem jelenti azt, hogy nem profitálhat még többet az adott műből, például a róla beszélgetés közben. Az egyik legegyszerűbb

szerűbb és talán legizgalmasabb olvasáskutatás lenne az, amikor nem csak a mű elolvasása után közvetlenül, hanem egy nap, egy hét, egy hónap, egy év és több év múlva is feltennénk a "Mit kapott...?" típusú kérdést.

A magyar könyvtárhasználóknál - lehet, helytelenül - a "késleltetett hatás" kategóriába soroltuk a mélyebb hatásra utaló megnyilatkozásokat, az olvasói felfedezéseket, az általánosító következtetéseket, amelyeknél joggal feltételeztük, hogy még "folytatódnak", még szerepet kapnak az olvasó életében, hogy értéktáruk része lesz. Ezért ebben a vonatkozásban csak az elképzelések hasonlíthatók össze a két ország könyvtárhasználóinak.

	ÖSSZE- SEN	NŐK	FÉRFIAK	ÉRTELMI- SÉGIEK	SZAKMUN- KÁSOK
ELKÉPZELÉSEK					
azonnali	36	37	35	28	31
késleltetett	39	39	40	44	45
nem világos	25	24	25	28	24
ö s s z e s e n:	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %
MEGVALÓSULÁS					
azonnali	21	20	22	14	23
késleltetett	56	58	55	67	59
nem világos	23	22	23	19	18
ö s s z e s e n:	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Az elképzeléseink összehasonlítása alapján az angol olvasó gyakorlatiasabb, de céltudatosabb olvasónak tűnik, mint a magyar olvasó. Elképzelhető, hogy ez a mű hatását is befolyásolja, de hogy milyen mértékig, azt egy megfelelőbb mérőmódszert alkalmazó kutatással lehet majd kideríteni.

15./ Összegező megjegyzések és következtetések

A fenti elemzésből láthatjuk, hogy a különböző dimenziók megítélése némileg különbözött az olvasás előtt és után. A legtöbben azok közül, akik különböző hangsúlyokat jeleztek, csak

egy-két szempontból változtak. Az irodalomolvasók, a fiatalok, a nők, a nem manuális munkások, a tartalom-orientáltak és az állandó témáiról olvasók valamivel nagyobb arányban voltak hajlamosabbak több dimenzió szerint változni, mint az egyéb csoportok: A tudatosan olvasók valószínűsége a gyakrabban történő változásra különösen nagy volt. Egészében véve ez talán arra mutat, hogy bár bizonyos személyek valószínűleg nyitottabbak a változásra, azok, akik - foglalkozásuk miatt - feltehetően jobb oktatásban részesültek, illetve azok, akiknek határozott céljuk, hogy szándékosan válasszanak ki egy adott címet, a kiválasztott könyvhöz kritikusabban és aktívabban közelednek, s így - elemzési képességük révén - meg tudják változtatni az anyagról alkotott feltelezésüket.

Az olvasásnak tulajdonítható változások viszonylag szerénynek tűnnek, a válaszolók eredeti elvárásaival összevetve. Megmutattuk az olvasó egyéni hozzájárulásának és álláspontjának jelentőségét, megerősítettük a funkcionális perspektíva néhány főbb dimenzióját, amelyek egymással kölcsönviszonyban állnak, habár előzőleg olykor elkülönülnek, vagy párhuzamosnak tekinthetjük őket. A könyvekkel kapcsolatos egyéni élmények nagy mértékben eltérnek, s bizonyos személyekre ezek mély hatást gyakorolhatnak. Megmutattuk azt az általános elmozdulást, amelyet az olvasás változatain keresztül tapasztaltunk. A további, irányított kérdésekkel operáló vizsgálatok, illetve kísérletek, valamint egy-egyedi címeket, vagy tárgyköröket magába foglaló - kibővített minta tenné lehetővé, hogy a változás dimenzióit még pontosabban definiáljuk.

- - - - -

Ezek a következtetések kisebb módosításokkal a magyar könyvtárhasználókra is érvényesek. Kevés hasonló típusú magyar kutatásban rajzolódott ki ennyire élesen olyan olvasási szokások, amelyek meglehetősen általános érvényűnek mutatkoztak, amelyek a nyolc általánost és az egyetemet végzett könyvtárhasz-

nálók körében egyaránt jellemzőnek találhattunk.

Az olvasást meghatározó tényezők szerepét Magyarországon eddig elsősorban az olvasás gyakoriságával, valamint az olvasmányok összetételével és minőségével kapcsolatban vizsgáltuk. Most, az olvasmány-választást, az olvasmányokkal kapcsolatos elképzeléseket és azok megvalósulását vizsgálva azt tapasztalhattuk, hogy ezeken a területeken az olvasást meghatározó tényezők szerepe valamelyest másképpen alakul, mint a gyakrabban kutatott területeken. Azt tapasztalhattuk például, hogy az olvasmányokkal kapcsolatos elképzeléseknél és megvalósulásoknál néhány vonatkozásban nagyobb volt a különbség a férfiak és a nők, mint az alacsonyabb és magasabb végzettségűek között. Célszerűnek látszik tehát az olvasást meghatározó tényezők szerepének felülvizsgálata.

Ez a kutatás is megerősítette azokat, akik a feladat megoldását szolgáló eszköz szerepű könyv lassu térhódítását figyelték meg. Ez a kutatás is meggyőző bizonyítékát adta annak, hogy még mennyire alacsony az én-körbe belépő és az összefüggéseket kereső olvasók aránya. A határozott céllal könyvet kezükbe vevő és az aktív beállítódású és viselkedésű középiskolás olvasók feltűnően magas aránya nem ütközött ki ilyen élesen eddig, más megközelítésű vizsgálatoknál, mint ebben a kutatásban. A már jó néhány vizsgálatban érzékelt erős történeti érdeklődés ennek a vizsgálatnak a tükrében már mint magyar olvasói sajátosság jelentkezett.

- - - - -

A kulcsszavak, illetve kifejezések elemzésével lefolytatott elemzés az öt kérdésre adott válaszokból indult ki. Egy előzetes vizsgálat számos lehetséges dimenziót vetett fel. Ezeket megvitattuk a kollégákkal, valamint sok válaszolóval, miután kitöltötték az iveket. Az volt a célunk, hogy jobban megvilágíthassuk és elkülöníthessük az egyes kifejezések jelentését, értelmét. Ujra és újra átolvastuk a vizsgálati anyagot, hogy azonosítható, vagy valamely nyilvánvaló jelentésű kategóriába be-

sorolható válaszokat találjunk. A valamely kérdésre adott válasz tartalmazhatott egyetlen szót is, de néhányan figyelemre méltóan hosszú választ adtak /a 300 szót is meghaladva/. A szokásos terjedelem 40-60 szó volt. Természetesen könnyebben azonosítottuk az egyes kategóriákat a hosszabb válaszokat adó személyeknél. Gyakran egyszavas választ is könnyen értelmeztünk, de ahol bizonytalanok voltunk, s ráadásul egy tagoltabb válaszban párhuzamosságokat találtunk, a hosszabb választ követtük a rövid válasz értelmezésében is. Például azt a válaszolót aki egyszerűen csak "információ"-t írt be, egy kategóriába helyeztük azzal a másik olvasóval, aki azt írta: "Az információ... a véleményem megerősítése" /az olvasmány megközelítése, illetve a rá adott reakció "elfogadása" kategóriájában/. Más szavakkal: a jobban megformált válasz beszélt a tagoltabb válasz helyett. Ezt kíváncsiaknak tartottuk, hogy ítéleteket alkothassanak a szövegösszefüggés, illetve valamely külsődleges kritérium alapján /mint amilyen a könyv jellege az olvasó felfogása szerint/.

Az általunk követett általános alapelv az volt, hogy hadd beszéljenek az olvasók a saját nevükben, hadd szülessenek spontán válaszok, amelyek lehetővé teszik az erőteljesebb motivumok stb. felbukkanását, s a minimumra csökkentik a kutató általi átformálás veszélyét.

Elfogadjuk, hogy közrejátszhattak olyan "ravasz" tényezők, mint például a többszörözés, de biztos, hogy a domináns változókat kimutattuk.

Nem próbáltuk meg rangsorolni a válaszokat, bár nyilvánvalóan eltérő volt az érzelem erőssége, vagy a dimenziók szerinti azonosság mértéke. Az eseteket a bemutatás egyszerűsége érdekében táblázatokba gyűjtöttük, későbbi keresztábrázatok szerkesztése céljából. Az olvasókat nem kértük meg minősítő kijelentések tételére /a könyveket illetően/, néhányan spontán módon ezt mégis megtették /ahhoz azonban nem elegendő, hogy ezt számszerűen elemezhessük/. A következő dimenziók bukkantak fel: komoly, könnyű, triviális, valóságű, plauzibilis, nem reális, erőltetett, jó, kielégítő, gyenge, hatástalan, jól vagy rossz-

szul megirt, eredeti. Pénzben mért értéket senki sem említett!

- - - - -

Világszerte meglehetősen kevés kutatás tárgya volt eddig az olvasmánnyal kapcsolatos elképzelések és megvalósulások vizsgálata. Ezen a téren ennek a kutatásnak, elsősorban természetesen Bryan Luckham jóvoltából, komoly érdemei és jelentős eredményei vannak. Ezek elsősorban módszertani jellegűek. Bryan Luckham igen eredeti elképzelései és módszerei átestek a tűzkeresztségen, életképesnek és tökéletesíthetőnek bizonyultak. Hogy a későbbi hasonló kérdésszefelvetésű kutatások még eredményesebbek és nemzetközi összehasonlító vizsgálat céljára is alkalmasak lehessenek, a már általában jelzett módszertani változásokon kívül kisebb-nagyobb koncepcionális változtatásokra is szükség lenne.

Az olvasmánnyal kapcsolatos elképzelések vizsgálatát nem tudom elképzelni bizonyos háttér-vizsgálatok nélkül:

a/ az olvasó olvasmány-összetételének vizsgálata minél nagyobb számú olvasmány alapján

b/ az olvasói érdeklődés sokrétűségének és irányának felmérése.

/Erre igen alkalmasnak látszik Bartos Éva és Mándy Gábor érdeklődést vizsgáló tesztjei./ Hasznos információt nyújthatnának az otthoni könyvállomány összetételét /Gereben Ferenc módszerével/ adott könyvek olvasottságát és kedveltségét /Balogh Zoltán és Kamarás István módszerével/, az olvasmányok egymásutánját vizsgáló kiegészítő kutatások. Ami pedig az olvasmányokkal kapcsolatos elképzelések és megvalósulások, valamint a hatás vizsgálatát illeti, külön kellene választani az olvasmánnyal való előgedettségnél és az olvasmány hatásának vizsgálatát, és vizsgálni a hatás időbeli alakulását is. Az olvasás eredményének vizsgálatánál nem csak változás kimutatását kellene középpontba állítani, hanem vizsgálni kell az olvasmány egyes értékeket megkérdőjelező és az egyes /még bizonytalan helyzetű, a személyiségbe még nem kellően beépülő/ értékeket megerősítő szerepét. Fontos vizsgálati szempont lehet az elsajátítás és az értelmezés minősége is,

tehát vizsgálható mennyi vész el, mennyi jut el a szerzői üzenetből. Szem előtt kell tartani majd azt is, hogy a könyvek "kötelességben hatnak", hogy az adott könyv hatásába az előző olvasmányok hatása is belejátszik, hogy az élményeket meghatározza az az élményalakzat, amelyben helyet foglalnak. Mikor hat egy könyv? Amikor az olvasó azt érzi, hogy róla szól, hogy hozzá szól, hogy neki írták, vagy mintha ő írta volna. Mikor következik ez be? Ha teljesül az a három feltétel, amelyeket a magyar művelődés-szociológus Józsa Péter fogalmazott meg: az olvasó és a mű világának valamelyes hasonlósága, a szerző nyelvének ismerete, valamint annak a felismerése, hogy az olvasónak köze van ahhoz a könyvhöz, hogy érdeke elolvasni.

Csak akkor lesz eredményes az olvasói elképzelések, az olvasói /stratégiák és taktikák/, valamint az olvasás eredmények /az olvasó elégedettségének és a könyv hatásának/ a vizsgálata, ha mindhárom feltétel meglétét és meglétének minőségét is vizsgálni fogjuk.

Choice of Reading in Manchester and in Miskolc

by

István Kamarás and Bryan Luckham

It may be assumed that opinions expressing satisfaction, dissatisfaction or some criticism on a library reveal as much about the reader as about the library. These opinions can hardly be assessed without analysing the choice of reading. The authors examine the decisions of the readers, the prehistory of the decisions as well as their consequences /the result, the impact of the reading/. Research of a sociologico-sociopsychological nature was conducted in 1977 and 1978 in Manchester, England, and in three towns of Hungary /mainly in Miskolc with additional interviews in Budapest and Kaposvár/. The principles and methods of the projects had been evolved by Bryan Luckham; the survey in Hungary was conducted during his stay in Hungary, the data were interpreted by the two authors together who then evolved a more efficient variant of the method jointly. The urban library u-sers were represented by a 210-member and a 183-member samples in England and by a 274-member sample in Hungary.

In a complementary analysis the authors studied the amount of time devoted to reading, the intensity of reading, the sources of information about the readings as well as the links between reading and social relations. They centered their research around the expectations and experiences of the readers,

with due regard to the consciousness of the choices, to knowledge about the author and the title of the works chosen, and studied both the expectations /i.e. the answers to the question "What did you expect?"/ and the experiences /i.e. the answers to the question "What did you get?"/ approaching them from different angles, like: a/ the reader's emotional-explanatory-observing-action behaviour; b/ the reader's specific-general-exploratory strategy; c/ the reader's particularistic and universal attitudes; d/ the time dimension: immediate and deferred reading; e/ personal and social relevance; f/ the dimensions of activity and passivity: active-rejective-acceptive-escaping reading.

From the analyses above it will be noted that comments on the various dimensions differed in some degree before and after reading. Most of the persons who recorded different emphases changed on only one or two aspects. A slightly higher proportion of fiction readers, younger, female, non-manual, content oriented and regular subject readers tended to change on rather more dimensions than their opposites. Purposive readers were especially likely to change more frequently. Overall this would seem to indicate that although certain persons may be more open to change, those who, because of their occupation, are likely to be better educated or who have a clear purpose in mind by themselves deliberately choosing a particular title, come to it with a more critical and active approach and can, therefore, change their assessment of the material through the capacity to analyse it.

The changes attributable to reading appear relatively modest compared to the expectation originally held by respondents. The importance of readers' own contributions and standpoints have been demonstrated and some main dimensions of the functional perspective have been confirmed and shown to be inter-related, although sometimes regarded previously as separate or parallel. Individual experiences with books differ widely and particular individuals may be profoundly influenced, but the overall movement experienced, through a variety of reading has been shown. Further investigations or trials with directed questions and an enlarged sample with particular titles or subjects would enable the dimensions of change to be more precisely defined.

